

KERESZTURINÉ PINTÉR MÁRIA

**ADALÉKOK
FELSŐCSATÁR
TÖRTÉNETÉHEZ**

KERESZTURINÉ PINTÉR MÁRIA

ADALÉKOK
FELSŐCSATÁR
TÖRTÉNETÉHEZ

Gőzánaly barokk szanatórium:
a város

1978

Kereszturiné Pintér Mária

Lektorálták:

DR. DEGRÉ ALAJOS
DR. EPERJESSY ERNŐ
DR. NASZÁDOS ISTVÁN

A címlapot tervezte:

KÁLDI JUDIT

A fotókat KÁLOVITS ATTILA készítette

Kiadja: Felsőcsatár Községi Tanács V. B.

Felelős kiadó: HORVÁTH MIHÁLY tanácselnök

*Munkámat volt tanáromnak
Bernáth Jánosnak ajánlom.*

ELŐSZÓ

„Úgy kell írni a múltról, hogy ne vetítsük mostani életünket a múltba, a múltat mégis a mai naptól lássuk.”

(V. Sklovszkij)

Mindenekelőtt tisztelettel köszöntöm Felsőcsatár lakóit, e kötet leghivatottabb olvasóit, akiknek áldozatos munkája nemcsak a gazdasági élet terén mutat fel jelentős sikereket, hanem az országos helytörténeti kutatást is értékes forrásanyaggal gyarapítják.

E mű írója Kereszturiné Pintér Mária ismert helytörténész, — aki kitartó szorgalommal gyűjtögette az adatokat az írásos és élő hagyományvilágból — is erősen kötődik a vidékhez, jó ismerője történetének, jelenének, amint ezt a fenti idézet kívánja. Széleskörű, sok történeti anyagot összegezõ munkával, tárgyilagos történeti szemlélettel írta meg e kiadványát is. Maradandó emléket állított a lakóhelynek mély és sokszínû bemutatásával, s jó szolgálatot tett a helytörténeti kutatás, a helyi közmûvelõdés fejlõdéséhez. A nemzetiségi viszonyok igaz és tárgyilagos bemutatásával is jó szolgálatot tesz e szocialista viszonyok között élõ nemzetiségiek tudati fejlõdéséhez, együttmûködésük erõsítéséhez, az internacionalista gondolkodás ápolásához. Szól a délszlávokról — horvátokról — s azok életérõl, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségérõl. Érzékeli, hogy a

helyi munkában is jól érvényesül a párt nemzetiségi politikája. Az együttélő nemzetiségek hagyományainak feltárása bevilágít a múltba, előtűnnek a közös gyökerek, világossá válik a kultúrák kölcsönös áthatása. A szomszédos országokhoz is elvezethet. A múltbeli kapcsolatok, a múltbeli egymásrataltság — vagy ellenkezőleg, a valóban oktalan viszálykodás — megvilágítása, ugyanakkor a jelen kapcsolatok egymásrataltság reális értelmezését teszi lehetővé. Így jutunk el a múltból a jelenig, falutól a városig, a helyitől az országosig, s ezen túl a népek közötti kapcsolatokig, a nemzetköziig is. A helyszeretet jó értelemben vett lokálpatriotizmus, természetes része az ember érzésvilágának.

Harminc éve szabad földön dolgozik a szorgos emberi kéz, felszabadítóink leverték kezünkről az elnyomás és kizsákmányolás bilincseit. Cáfolat és bizonyíték ez a három évtized, hogy nemcsak újjáépíteni, hanem új hazát is tud teremteni a dolgozó nép. Rendületlenül hiszünk szocialista hazánk továbbfejlődésében. A mindennapok küzdelmeiben, győzelmeiben és megtorpanásaiban érlelődtünk, fejlődöttünk, alakultunk azzá, amik ma vagyunk. Ez a kis kötet is egy kis tükör. Olvassák sorait, hasznosítsák tartalmát, értékes gondolatait, a további munkához sok sikert kívánok mindazoknak, akik ennek közreműködésében segítettek.

Múltunk, jelenünk és jövőnk szorosan egymásra épül, s az évfordulókon, a számvetés ünnepi alkalmain még inkább érezzük felelősségünket a munká-

ért, amelyet végzünk, a jelenért és a jövőért, amelynek formálásában részesek vagyunk.

Budapest, 1975 márciusa

Mándics Mihály
MDDSZ főtitkára
országgyűlési képviselő

BEVEZETÉS

FELSŐCSATÁR FÖLDRAJZI LEÍRÁSA

Felsőcsatár a Vashegy keleti, magyarországi nyúlványán fekszik, a Pinka folyó két oldalán, 220—260 mBf magasságok között. Vas megye szombathelyi járásának az osztrák határ közelében fekvő települése. *Magyar területen:* É-on Nardával, K-en Dozmattal, Náraival, D-en Vaskeresztessel, *Osztrák területen:* Ny-on Pinkaóvárral (Burggal) és Csémmel (Schandorffal) határos.

Területe: 17,91 km²

Lakossága: 527 fő (1977)

A falu megközelíthető Szombathelyről autóbusszal két irányból is, körjáráttal: Sé, Torony, Narda, Felsőcsatár — Nárai, Pornóapáti, Horvátlövő, Vaskeresztes érintésével, Felsőcsatár útvonalon.

A község Szombathelytől nyugatra közúton 22 km-re fekszik. A legközelebbi vasútállomás Szombathelyen van, 23 km-re. A falu szőlőhegyét keresztülszeli a magyar—osztrák országhatár.

Carolus Clusius a kiváló humanista, természettudós, a sokféle tudományban jártas polihisztor 1580-ban foglalkozott először a Vashegy (Eisenberg) kutatásával. Ő bukkant rá először a megkövesedett fák maradványaira, és „Lithoxylon” néven írta le. Felismerte a fák szöveti szerkezetét, és így különbséget tudott tenni a fák között, vagyis a vizsgált darabokat azonosítani tudta a *Quercus cerrissel*. 1876-ban Hofmann Károly bejárta a Vashegy csoportot és az ott talált őslénytani leleteket a grazi devonkori képződménnyel hozta kapcsolatba. Az általa gyűjtött állati és növényi maradványokat Toulou Staub Mór, illetőleg Félix János dolgozták fel. 1927-ben Gáyer Gyula az itt talált ősnövényeket Elise Hofmannal, a bécsi paleontológussal határozta meg, aki igazolta Clusius meghatározásának helyességét, és további fajokat mutatott ki a Csád-hegy lelőhelyeiről.¹ A hegység geológiáját 1928-ban Benda (Bendefy) László „A Vashegy Csoport Geológiája” című monográfiájában dolgozta fel, mely napjainkban is a terület egyik legjobb földtani összefoglalója. 1948-ban Szebenyi Lajos rétegtani és tektonikai kutatásokat végzett a területen, továbbá 1953-ban Varró K. és 1966-ban Varju Gy. kutatott. A legfrissebb irodalomban pedig Greguss Pál foglalkozik (1967, 1969) a Vashegyről származó famaradványokkal.

A hegység (devon) dolomitból és (karbon) szerpentinből álló kicsiny (neogén-korú) tönkje a Pinkavölgy felsőcsatári derékszögű törésében emelkedik.

A hegységcsoport déli lejtőin 280—320 m magasságban megtalálható homokkő és breccsa jelzi a miocén-tengerpart színlejtését. Igazolja, hogy ez a kis hegység a kőszegihez hasonlóan a miocénben alakult.

Az alacsonyabb szinteken a pannon üledékekkel fedett zöldpálából álló tönkfelületbe a Pinka epigenetikus szurdokvölgyet vésett. (A szurdokvölgy kapuja magyar területen van.) A völgyekkel szabdaltnak tűnő tönkfelszín és a lejtők formája a kőzetminőség szerint változik. A fillitgerincek és lejtők élénk, szaggatott formákat mutatnak, a *kloritpala* lapos hátai a régi tönkfelszínt őrzik. A Vashegység bányakincse a szerpentinhez kapcsolódó talkum.

A bánya melletti kőfejtő a kristályospala-sorozatból a zöldpala, a csillámpala-sorozatból a szerpentinestalkos összletet tárja fel. A talkum anyakőzete diabáz, helyenként gabbro.

A diabáz kitörési helye Ausztriában van, s a lávaár K-felé vékonyodik. Szerpentinből képződött a klorit, majd ebből a talk. (A hidrotermák bőséges kovásvat hoztak, mely egyrészt a talkosodást, másrészt a szerpentin és klorit kovásodását tette lehetővé.)

A gyűrő és préselő erő hatására a szerpentin vastagsága igen változó, (maximálisan 50 m). A szerpentin helyenként vékony magnezitterek hálózata be-

A talkum a szerpentintestek szegélyén megnyúlt lencsékben helyezkedik el. A talk elnevezés csak ipari-lag helyes, ásványtanilag csak talkosodott, vagy kloritosodott szerpentinről beszélhetünk.²

A HEGYSÉG SZERKEZETE

A Vashegység szerkezetében gyűrődéses, vulkaniz-mussal átjárt töréses formák figyelhetők meg. Leg-ősibb képződménye a devonkori dolomit és mészkő. Karbonkori a mész- és kvarcitfillit, a zöldpala, a szerpentin és a csillámpala.

A fedőképződményeket harmadidőszaki alapkonglo-merátum és breccsa, pannóniai homok, agyag és ka- vics, hidrokvarcit és a Vashegyen 300 m körüli ma- gasságban terrasz kavics alkotja.³

A talkpala finom pikkelyes talkumból, csillámból álló halványzöldes, fehérés színű, zsiros tapintású kő- zet. Többnyire tektonikus vonalak mentén keletke- zik.⁴ Feltárása a csatári kőfejtőben látható. Tiszta talk csak ritkán fordul elő.

A szerpentin a zöldpalánál fiatalabb korú, élénk szürkés, vagy zöldes színű selymes fényű kőzet. Re- pedéseit helyenként azbeszt szövi át.⁵

A kloritpala változatos megjelenésű, fekete, zöld, szürke, selymes fényű, körömmel karcolható. A meg- levő készlet 10—20 évre elegendő.⁶

Újkori képződmény a Vashegy körül a 300 m ma- gasságig húzódó terrasz kavics, miocén agyag, homok és posztvulkánikus termék.

VÍZRAJZA

A terület jelentős vízfolyása a Stájerországban, a Wechsel hegységben eredő *Pinka*, amelynek folyása kezdetben ÉNy—DK irányú, majd a Vashegyhez ér- ve ÉK-i irányba fordul. Felsőcsatárnál a Vashegyet a Pinka mély szakadékos szurdok völgyben töri át, onnan kilépve folyása a már korábban meglévő É—D irányú szerkezeti vonalat követi, végül Körmend alatt ömlik a Rábába.

A vízgyűjtő terület nagysága: 696 km², Pornóapáti mércén mérve a 0 ponti magassága: 220,47 mAf. Az eddig mért legkisebb vízállás 1968. június 3-án 26 cm = 220,21 mAf-el, a legnagyobb vízállás: 1965. április 22-én volt, +402 = 224,49 mAf. A szállított vízmennyiség maximális értéke a csatári szelvényben 344 m³/sec, a minimális mennyisége pedig 5 liter/sec. A község csapadék vízgyűjtője a nardai vízfolyás, mely az egykori két község találkozásánál, Alsó- és Felsőcsatár között É-ről D-re haladva a település D-i részén ömlik a Pinkába.

TALAJA

Az egész terület kalciumcarbonát-mentes, gyengén cementált kvarc kavicsból áll. A feltöltött síkságon réti anyagok, öntéstalajok az uralkodók, s ezek a táj legtermékenyebb területei is. Máshol foltokban ka- vics váztalaj, a homok és vályog alapközeten pseu-

doglejes barna erdőtalaj alakult ki. A talaj víz- és levegőgazdálkodása általában jó, annak ellenére, hogy a bőséges csapadék erősen kilúgozta. A felszín közelében agyagos cementált kavics található. A Pinka mélyfekvésű öntésein a réti talajok alakultak ki, az A szint humuszban gazdag, a C szint humuszban szegény.⁷

ÉGHAJLATI VISZONYOK

Éghajlata erősen szubalpin-szubatlanti hatás alatt áll. Ez kifejezésre jut a magas, évi 750 mm átlag csapadékmennyiségben. Az évi átlagos hőmérséklet 9,6 C°, a januári középhőmérséklet —9 C°. A júliusi középhőmérséklet 19,8 C°. Klímája tehát kiegyenlített.

NÖVÉNYFÖLDRAJZI JELLEMZÉSE

A Vashegy természetes növénytakarójának flóra elemei alapján a területe *Prenoricum* flóratartományba tartozik.

Az erdőkben megtalálható az akác (*Robinia pseudo-acacia* L.), lucfenyő (*Pecea abies* L., Karst), a jegegyfenyő (*Abies alba* Mill.), az erdei fenyő (*Pinus sylvestris* L.), a csertölgy (*Quercus austriaca* Willd.), a molyhos tölgy (*Quercus pubescens* Willd.), a közönséges gyertyán (*Carpinus betulus* L.), a vörösfenyő

(*Larix decidua* Mill.), a simafenyő (*Pinus strobus* L.) stb.

A Pinka egykori holt ága mentén régebben égerligetek is előfordultak. Ezen a vidéken a nemesnyáranak szép állományai találhatók. A csipkeharaszt (*Selaginella helvetica* L., LK.) a Vashegy sziklái tömegesen fordul elő. Jáplán pusztán 2 db mammutfenyő (*Sequoia welingtonia* Seemann) is található.

Rétek, mezők, ligetek vadon élő növényei a gyermekláncfű (*Taraxacum officinale* Wigg.), a laputüske (töviskes lapu) vagy számarbogáncs néven ismert a népi nevén (*Onopordum acanthium* L.), a kökény (*Prunus spinosa* L.), az erdei szamóca (népi nevén földi eper) (*Fragaria vesca* L.), a kamilla (*Matricaria chamomilla* L.), a tavaszi kankalin (*Primula veris* Huds.), a mocsári gólyahír (*Caltha palustris* L.), a hóvirág (*Galanthus nivalis* L.), a tavaszi tőzike (*Leucojum vernum* L.), az erdei madársóska (*Ocalis acetosella* L.), a kék ibolya (*Viola odorata* L.), az erdei kutyatej (*Euphorbia amygdaloides* L.), a gyöngyvirág (*Convallaria majalis* L.), a fekete bodza (*Sambucus nigra* L.), az erdei ibolya (*Viola sylvestris* Lam.), a harangláb (*Aquilegia vulgaris* L.), az erdei nefelejcs (*Myosotis silvatica* Hoffm.), a sárga gyűszűvirág (*Digitalis grandiflora* Mill.), a mezei szegfű (*Dianthus deltoides* L.), a ciklámen (*Cyclamen europaeum* L.), az erdei pajzsika (*Dryopteris filix-mas* L.), a borostyán (*Hedera helix* L.).

Régen a természetett növények közül leggyakoribb a zab, majd a rozs volt, utóbb terjedt el a búza és

legvégül a konyhakerti növények, mert a piac (Szombathely) igaz, hogy elég messze esett, de a megélhetésnek ez is egy forrása volt.

Nem egy idős asszony mesélte el, hogy egy héten belül legalább kétszer hajnalban gyalog, a körkosárral a fején indult a friss áruval a szombathelyi piacra árulni. Régen még lent és kendert is termesztettek, de csak saját felhasználásra. A lakosság főfoglalkozása régen és ma is a földművelés és az állattenyésztés volt.

Mai, leggyakrabban termesztett *kultúrnövényei* a gabonafélék, zöldségfélék, takarmánynövények, gyümölcsfélék, kukorica, burgonya, napraforgó.

Az előkertekben megtalálható a rózsa (*Rosa*), az aranyeső (*Laburnum anagyroides* Medic.), az orgona (*Syringa vulgaris* L.), a tulipán (*Tulipa gesneriana* L.) a szegfű (*Dianthus*), a muskátli (*Pelargonium*), a pünkösdi rózsa (*Paeonia officinalis* L.), a kék nefelejcs (*Myosotis palustris* With.), a nőszirm (*Iris germanica* L.).

A Vashegy lankái a szőlőtermelésére is kiválóan alkalmasak. Kiveszőfélben van a hajdina (*Fagopyrum esculentum* Mönch), a len (*Linum usitatissimum* L.) és a kender (*Cannabis setiva* L.).

Állatvilága: a területen megtalálható madarak: az őszapó (*Tegithalos caudatus*), a fácán (*Phasianus colchicus*), a fogoly (*Perdix perdix*), a fürj (*Coturnix coturnix*), a galambok (*Columbina*), a füsti fecske (*Hirundo rustica*), a kereszttescsőrű pinty (*Loxia curvirostra*), a fekete harkály (*Drycopus martius*), a fe-

keterigó (*Turdus merula*), az énekes rigó (*Turdus phlomelos*), a fülemüle (*Luscinia megarhyncha*), a vörösbegy (*Erithacus rubecula*), a seregély (*Sturnus vulgaris*), a nagy fakopács (*Dendrocopus maior*) stb.

A nagyvadak közül a szarvas-félék (*Cervidae*) a jellegzetesek.

Apróvadjai: a vörös róka (*Canis vulpes*), a mezei nyúl (*Lepus europeus*), a mókus (*Sciurus vulgaris*), a borz (*Meles meles*), a nyest (*Martes foina*), a görény (*Mustela putoris*), a hörcsög (*Cricetus cricetus*).

A Pinka patak mentén ritkábban a vidra (*Lutra lutra*) és a pézsmapocok (*Ondathra zibethica*) is megtalálható. Házállatai: szarvasmarha, sertés, ló, baromfi.

A juhtenyésztés és tartás a területre nem jellemző, mindössze két évben talákoztam nagyobb arányú juhállománnyal, ez pedig az 1828-as év, amikor 503 db juhot mutat ki a statisztika és az 1935-ös év, amikor pedig 201 db juh van a községben, tehát ilyen irányú tenyésztés sem a jelzett idő előtt, sem utána nincs.

A sertésenyésztés már sokkal változatosabb képet mutat:

	1828	1869	1895	1897	1911	1935	1946	1947
Alsócsatár	7	38	39	—	74	—		
Felsőcsatár	24	—	236	33	—	544	22	274
ló (db)	1649	1828	1897	1911				
Alsócsatár	—	11						
Felsőcsatár	14	34	7	34				

	1649	1828	1869	1895	1911	1935
Alsócsatár	31	60	128	180	279	
Felsőcsatár		28	95	330	160	547

Allatállomány 1867-ben

szarvasmarha	517 db
sertés	156 db
ló	62 db

I. A KÖZSÉG TÖRTÉNETE 1526-IG

Vas megye területe már az ősidőktől fogva alkalmas volt az emberi megtelepedésre. Ezt igazolják a kő-, réz-, bronz-, vaskori leletek is. A késői vaskorban (i. e. IV—I. században) kelták érkeztek a területre. Uralmuknak az I. században a római hódítás vetett véget.

A négy évszázados római kultúrát a népvándorlás vihara pusztította el.

A falu nevének említése először a középkori oklevelekben 1244-ben történt: „Villa seu poss. Chatár). 1244: Árpádk. uj. okmt. VII. 162., 1455: Batthyány család körmendi levéltára Alm. I. lad. 9. n. 16.) Populi de Chahtar—Nárda határjárásában. Chathar. (1475: U. o. Alm. I. lad. 7. No. 76.) Pred. seu terra Also Chathar. (1476: U. o. Alm. V. lad. 6. n. 9.) Kyschatar.) Nemesi előnévben (1490: U. o. 14.)⁸

Schwartz Elemér: a Nyugatmagyarországi Német helységnevek c. munkájában a következőket állapítja meg: „Villa seu poss. Chatar 1244, Populi de Chah-tar 1333, Chathar 1475, Pred, seu terra Also Chathar 1476, Kyschatar 1490; 1698-i Can. Vis.-ban még mindig csak Alsó- és Felső Csatár, s 1773-ban Alsó-Fel-

ső-Csatár-Unter-, Ober-Schilding. Az első okirati adat személynévre emlékeztethetne, de a 14. sz.-i populi „nép” szó arra enged következtetni, hogy ide is csoportosan telepedtek le királyi emberek, akik vagy pajzsot viselő katonák, vagy pajzskészítők voltak. Az előbbire a hagyomány utal és a Schilding szó oly értelmezése, mely szerint középfele német achilt nemcsak pajzsot jelent, hanem azt az embert is, aki a pajzsot viseli „der den Schild fürt”, az utóbbi feltevésre pedig azért gondolhatunk, mert az -ing képző a valamihez tartozást fejezi ki, s így azokat jelölheti meg, akik a pajzscéhhez tartoznak, azaz a pajzskészítőket. Inkább az alábbi nézetet vallanók, ha nem tudnók, hogy a magyar helynév a Solymár az Ács analógiájára inkább oly helyet jelöl meg, ahol a csitárok — csatárok, azaz a pajzskészítők telepedtek meg.⁹

Etimológiáját az alsó, felső, kis melléknevek és a Csatár személynév összetétele adja.

Az 1538, 1549, 1598-as dica (portális összeírás) szerint: Chathar, 1601-es urbárium már Chatar néven említi, 1636: Czyatar, az 1648-as urbárium szerint Csattar és az 1697-es okiratok szerint Felső Csatárnak nevezik a falut.¹⁰

Heckenast Gusztáv ír arról, hogy 32 Csatár név ismeretes. A Vas megyei Csatár név a Csitár névből ered, a szláv eredetű Scitar-i-ből származik (cseh). Eredeti jelentése: pajzskészítő, fegyvergyártó. Tehát valószínű, hogy a falu lakói e ritka hadieszköz készítésével foglalkozhattak, innen kapták nevüket. A X. sz. közepén a Zágráb melletti Fajszt falu szomszédsá-

gában találkoztunk még Schytaria-Scitarjevo (jugoszláv) nevekkal.¹¹

A község horvát neve, miután volt Alsó- és Felső Csatár is, — Dolnji Četar (Alsócsatár), illetve Gornju Četar (Felsőcsatár).

A falu horvát nevének értelmezése egyszerű, mivel az nem egyéb, mint a magyar név pontos horvát fordítása, ami egyébként azt igazolja, hogy a horvátok, a falu későbbi betelepülői egyszerűen lefordították saját nyelvükre a község magyar nevét.

Az etimológiai mondák Nyugat-Magyarországon mindinkább feledésbe mennek, azért, hogy népünk e szellemi kincse feledésbe ne merüljön, feljegyezték a népies névfejtéseket, így a mi falunkról is az alábbi népi monda maradt fenn:

Mátyás királyról, akiről ismeretes, hogy nagyon szeretett vadászni, így eljutott a Vashegyre (Eisenbergre) is; a hegy lábánál Burg és Ovárnál lovagvárat építtetett. Amikor vadászatra indult, csatlakoztak hozzájuk a pajzsvívők Ober és Unter Schildingből (Felső- Alsócsatárból) is. Majd velük tartottak a legjobb vadászok Schützenből (Német-Horvátlövőről) is.

Bár a helység írásos említése késői, a név szláv volta arra utal, hogy a honfoglalás táján keletkezett. Nem kellett feltétlenül már a honfoglalás előtt léteznie, de bizonyos, hogy a honfoglalás után 1—2 évszázad alatt már létrejött, még mielőtt az idetelepült óslávok elmagyarosodtak. A szláv telepések kezdetől megadták a település jellegét is, mert ők a ma-

gyarokat megelőzve főoglalkozásként földet műveltek.

IV. Béla birtokadományozásai során 1244-ben a Chem nemzetségbeli Mod comesnek és rokonainak juttatta Óvár földjét „ubi antiquitus castrum fuisse dicebatur”, hogy a végek védelme biztosítva legyen, építsenek várat a haza védelmére. Ettől kezdve a Csém nembeliek Óváriaknak nevezik magukat. Óvár castruma, egyik tartománya Csatár. Erről a határjáró oklevél is említést tesz.

Csatár templomáról először az 1248-ból származó oklevél tesz említést. Szent Péter apostol tiszteletére épült. Alsócsatárnak temploma nem volt.

1461-ben Paumkircher András vásárolta meg Óvár várát és a falut, valamint Csatár, Csém, mindkét Pöszöny és Ujfalut 200 aranyforintért.¹²

Ami az Óvár nevet illeti „A hely fekvéséből arra lehet következtetni, hogy alkalmas volt a megerősítésre. A tatárjárás idején tönkrement a Vashegyi Vár, s már 1244-ben Óvár, sőt Toluaywar a neve. Most a Csémiek kezére kerül.” Castrum Owar 1461, 1465, Destructum Castrum Owar et villa sub eodem castro similiter Owar appellatum 1489. A 16. században nem igen szerepel Óvár község, a 17. században Ovar seu Purk (Purch) 1698, aztán Ovar-Purg 1773, Óvár-Burg 1808. A magyar név a 13. században úgy látszik a már elpusztult várat akarja az Óvár szóval jelezni.¹³

A Batthyány levéltár 1471. évi adata ad tájékoztatást arról, hogy Gergely napján felégették Csathart, Naghnardaát, Inczédet, Salfalwát, Welegét, a jobbá-

gyok javait elvitték, a kár kb. 2000 Ft. A káptalan idézte meg „Sebryth Lászlót és Zyrak-i Istvánt”, mert állítólag néhány idegennel együtt felégették a jelzett falukat.¹⁴

Ezek az adatok Felsőcsatárra vonatkoznak. Felsőcsatár Szombathelytől nyugatra a Pinka folyó mellett, dombon települt jobbágyfalu. Nagycsatár néven is említik. Egyutcás, soros beépítésű, szalagtelkes falu. A község határához tartozik a Vashegy egyik része, a szőlőhegy.¹⁵ Alsócsatár közvetlenül szomszédos Felsőcsatárral, a Vashegy lábánál, a Pinka mellett a kis Csermely egyik oldalán települt, kispapok birtokolták. Soros beépítésű egyutcás, szalagtelkes község. Birtokosai: 1549-ben Weres család, 1586-ban Bodó, 1590 körül a Tarródyak birtokolták és a 17. sz.-ban zálogosítás és adásvétel révén majdnem az egész falu a Kéry családé lett. A későbbiek folyamán a Batthyányok is igyekeztek ott birtokot szerezni és befolyásukat megtartani e köznemesi faluban is.¹⁶

A kutatások alapján Vas megyében a horvát betelepülés III. Zrínyi Miklós és IV. Zrínyi Miklós, a szigetvári hős korában történt, még a mohácsi csata előtt. Így lett Felsőcsatár is részben horvát lakosságú.

A horvát betelepülés idejéről vannak ellenvélemények, amelyek egyrészt későbbre, másrészt korábbra teszik a horvát települést. A kutatások azt igazolják, hogy a 15. századi bevándorlásnál korábbi letelepülés nem történhetett. A horvátoknak a magyar nyugati őrési területekre való érkezése Hunyadi János

és Mátyás korában indult meg, és a XVI. század elejére már be is fejeződött.

Az a tény, hogy Kőszeg ostrománál 1532-ben már zsidányi horvát jobbágyok is részt vettek a vár védelmében,¹⁷ ellentmond az „Életünk” c. évkönyv 1968. évi II. és 1969. évi I. kötetében foglalt állításnak a kisalföldi horvátok betelepülési időpontjának.¹⁸ Eszerint a nyugat-magyarországi horvátok a török elől menekülve kerülnek hazánkba, többségük valószínűleg az Adria mellékéről. Erre utal a *ča* nyelvjárásuk (az irodalmi *što* helyett a *ča* szót használják).¹⁹ A nyelvjárás másik fő jellemzője az *ikavština*, amely az irodalmi horvát—szerb nyelvben használatos *lijepo*—szép, *lijèvo*—bal, *mlijeko*—tej, *zvi jezda*—csillog helyett *lipo*, *livo*, *mliko*, *zvizda* szavakat használ. Megfelelője Jugoszláviában ma is a tenger mellékén megtalálható.

Etnikai megjelölésük nagyon változatos. Feltehetően a tenger mellékéről való származásuk miatt nevezik őket *vízi horvátoknak* — *Wasser Kroaten*-nak a korábbi oklevelek. Magyar nyelvű térképeken gyakran találkozunk a *fehér horvátok* megjelöléssel is, ami a délszláv nyelvekben a *Bijeli Hrvati* elnevezésnek felel meg. Ez utóbbi nem fehér színű népviseletre utal, hanem szintén a tenger melléki származást jelenti.

A népcsoport ezen kívül *gradištyei horvátok* — *Gradišćanski Hrvati* elnevezés alatt is ismert. A *gradištye* szó horvátul várvidéket jelent. Tekintve, hogy az e csoporthoz tartozó horvátok zöme az ausztriai

Burgenlandban él, *burgenlandi horvátoknak* is emlegetik őket. Újabb hazánkban a *nyugati horvátok* elnevezés a leggyakoribb.

II. FELSŐCSATÁR 1526–1711

Ferdinánd 1527-ben Rohoncot és Szalonakot Batthyány Ferencnek adományozta, de a család véglegesen csak 1544-ben szerezte meg a birtokot, amikor a másik, osztatlan részét is megvásárolta a Paumkircher örökösöktől. Ez idő tájt a Batthyány birtok központja Vas megyébe került.

A reformáció idején a vallási ellentétek elég sok bonyodalmat okoztak. A földesurak a XVI. század második felében felvették az új vallást, s a „*cuius regio, eius religio*” — „akié a birtok, azé a vallás” elve alapján a jobbágyoknak is követniök kellett uruk valását. Mivel a Batthyányak is az új vallásra tértek át, az lett volna a természetes, hogy a horvát jobbágyok is ezt teszik, ők azonban a hagyomány szerint ellenálltak, s mindvégig katolikusok maradtak, emiatt állandó zaklatásnak és üldözésnek voltak kitéve.

Ezt a helyzetet súlyosbították azok a hadjáratok, amelyeket 1605-ben Bocskai hajdúi indítottak Németújvárral szembe, melyeket Gergely vezetésével az örvidék ellen, mely alkalommal Kőszeget feldúlva a monyorókeréki uradalom falvait is megsarcolták. 1621-ben a Kőszeget elfoglaló Bethlen-csapatok mellé állt Batthyány Fe-

renc Németújvár ura is, s most a polgárháború miatt szenved a vidék. A szüntelen egymás közötti háborúskodások és a török háborúk is csak 1664-el, a vasvári békével csendesedtek el ezen a vidéken.

A török harcok során egész falvak váltak lakatlan-ná, így a birtokosok maguk szorgalmazták a török elől menekülő horvátok befogadását és letelepítését.

Az 1538-as összeírás 1 portáról és 10 szegényről, az 1549-es 3 $\frac{1}{2}$ portáról, 8 zsellérről, 5 új házról, 2 elhagyott telekről, 1 menekültről, 1 kulcsárról tesz említést. 1550-ben nagy pestisjárvány pusztított, ezért már az 1553-as összeírás Csatáron 10 telek pusztává válásáról ad hírt. 1574-ben a falu teljesen leégett (totaliter cumbusta).

Az 1540-i összeírás 1 darab kétkerekű malomról szól, ami a szalonaki uradalomhoz tartozott, 1568-ban már 3 malomról tudunk, 1576-ban a Pinkán megint két malom van, de 4—4 keréssel.²⁰

A XVI. században tehát, ha sokat szenvedett is a falu, lakott maradt, mindig újjáépítették.

A XVI. század második felében Batthyány III. Boldizsár a birtok ura, kiváló humanista, aki pártfogásba vette a reformáció híveit. Kiemelkedő szerepet vállalt a nemzet művelődésében. Udvarába fogadta Beythe István és Beythe András botanikusokat, Manlius, a németújvári nyomdász is több ízben megfordult nála. De a föld nem kizárólag a Batthyányak birtoka.

A fent jelzett időben Csatáron Hoffman Péter liber (szabad), akinek 4 szabad telke, Pál deáknak kettő, a

papnak, Kuthasy Simonnak és Zakach Ferencnek 1—1 telke van. Batthyány Ferencné 1590-ben a nemesi kúriát és a 4 telket zálogba adta Kutassy Simonnak, Alsócsatáron, aki 2 év múlva megkapta a malmot is. Ez évben Batthyány Boldizsár végakarata szerint Alsó Chatharon „Kuthosy” (Kutassy) Simon familiárisnak, nejeének: Tarródy Katalinnak, valamint nevezett Gáspár és Borbála nevű gyermekeinek 600 magyar Ft-ért zálog címén átadták ezt a nemesi kúriát, melyet Kuthosy Simon a Batthyány család jobbágytelkén a saját költségén emelt, négy jobbágytelkekkel együtt.²¹

Batthyány Ferenc 1592-ben Kuthasy lovaskapitánynak szolgálatáért a Pinka folyó mellett levő 4 kerekű malmot adományozta, ezért ő köteles volt szervitorként a Batthyány családot szolgálni, veszély, háború esetén fiaival együtt a segítségükre sietni. „Az adomány csak a férfiágra terjedt ki, ha a család kihal, a malom visszaszáll a Batthyány családra.”

Az 1601. évi urbárium 2 egész telkes, 34 féltelkes jobbágy nevét tartalmazza. Két jobbágnak 2, egynek háromnegyed telke volt. A zsellérek száma: 16 fő.²²

*Uradalmi összeírás a jobbágytelekekről Chijatar-ban
1620-ból*

$\frac{1}{2}$	egész	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$
sess	sess	sess	sess
33	11	1	1

A birtokukban van 1 negyed telek, 33 féltelkék, 1 háromnegyed sessio, 11 egész sessio. Egy telekhez 18 köblös szántóföld és 2 szekér szénát termő rét tartozott. Hoffnam Péter jobbágnak és Lénárd deáknak 3 egész sessio-ja van, de Lénárd deáknak van még 7 féltelkes és egy egész telkes jobbágya is. 13 zsellér és 7 nemes él a faluban, az egyik agilis, azaz felesége vagy anyja után nemes.

1632-ben Batthyány I. Ádám Kéry Pálnak 7 telkenyi helyet zálogosított el.

Az 1636-os összeírás szerint 13 zsellér él a faluban a saját házában, közülük hárman a papnak szolgálnak, volt 3 marhátlan zsellér, 7 zsellérnek pedig összesen 4 lova, 8 ökre, 4 tulka és 6 tehene volt.²³

Liber (szabad): „Zrinovacz György, Puskarics Farkas és Kiss Márton. 1638-ban a csatáriak, csémiek, nardaiak és a csajtaiak nem jelentek meg robotra, így az úr dolga háttérbe szorult. Mivel a jobbágyok megbánást mutattak, a „tisztartó hozzájárulásával” az úriszék eltekintett a büntetéstől, de kimondta: ha a jövőben még egyszer előfordul hasonló helyzet, a jobbágyot 1 ft pénzbírsággal kell büntetni, ha nem bünteti meg a bíró, akkor ő fizet 32 ft bírságot. Aki pedig gyermeket küld robotra, az 5 ft pénzbírságban marasztaltatik el.²⁴

A Batthyány uradalomra jellemző, hogy ekkor nem kilencedet szedtek, hanem az évi terméstől független meghatározott mennyiségű terményt.

Ezt igazolja az 1638-as összeírás is.

Az alább jelzett termésekből a következő mennyiséget kellett leadni. A leadás egysége köböl.

A köböl változó űrmérték, amelyet folyadékok, szemestermény, darabos anyag mérésére használtak, fából készített mérőedény. Koronként és helyenként változik. Ismeretes többek között az esztergomi köböl = 261,38 l, kőszegi köböl = 83,18 l, sárvári köböl = 112,54 l, továbbá még a körmendi öreg köböl is, viszont ennek az űrtartalma nem állapítható meg.²⁵

A Batthyányak földesúri jövedelme az alábbiakban oszlott meg:

Megnevezés:	Búza	%	Rozs	%	Zab	%
Úrbéli szolgáltatás	150	15	150	13	541	36
Az egyháztól bérelt tized szolgáltatás, dézsma	400	42	450	39	250	16
Földesúri majorgazdálkodás eredetű köböl:	405	42	550	48	723	43
	955	100	1150	100	1514	100

Ebben feltűnő, hogy a majorsági gazdálkodásból származik már közel a fele jövedelem, de az is, hogy a tized majdnem háromszorosa az úrbéri szolgáltatásoknak.

A terményen kívül pénzt (füstpénzt) is kellett uruknak fizetni, ezen felül az ajándékozást is megkövetelték. A majorokban a mezőgazdasági munkát nem közvetlenül az uradalmi tiszttartó irányította,

hanem a falu bírái útján tudatta a jobbágysággal parancsait.

Az 1588-as telekállományi összeírás arról számol be, hogy a falunak 98 $\frac{1}{4}$ hold irtásföldje volt. 1695-ben pedig csupán 40 $\frac{1}{4}$ irtásföldről van tudomásunk. Ez a földterület csökkenés, a birtokviszonyok változásával, valamint a lakosság számának csökkenésével magyarázható, de az is lehet, hogy az irtásföld egy részét szabadosok szereztek meg, vagy telki földdé alakították.

Irtásföld alatt értjük azt a területet, amit a jobbágy maga tett termővé pl. lápot csapoit, erdőt irtott, erről nem adott úrbéri szolgáltatást, hanem holdanként évi 1 kappant és 1 ludat szolgáltatott urának. Az irtásföld a telkiállományba nem tartozott bele.

A XVIII. századi urbárium rendelkezése szerint, ha a jobbágy földesúri engedély nélkül irtott, a földesúr magáévá tehetette, ha engedéllyel tette ugyanezt, akkor a földesúr a forgalmi érték megfizetésével magához válthatta.²⁷

1644-ben Batthyány I. Ádám a földbirtokos, igen nagy gondot fordított birtokainak gyarapítására, hogy ehhez pénzt szerezzen, egész falvakat zálogosított el és lehetővé tette, hogy tehetősebb jobbágysai váltsák meg magukat a földesúri terhek alól. Ezenkívül még igen sok jobbágytelket „inscribált”, vagyis tisztviselőinek, familiárisainak adott.

Oklevélbe foglaltatta a zálognyilatkozatát, mely szerint Fairont Andrásnak zálogba adja, kölcsön fejében Csatár falut és Pinka vizén levő malommal, a

rohonci hegyen levő szőlők hegyvámjával együtt: „amennyiben a faluban levő pusztá halastavat és majorházat megépítené, úgy ennek értékét is kötelesek lesznek letenni a falu kiváltásakor.”²⁸

1648-ban az összeírás szerint a faluban 39 ház volt, saját házában 13 zsellér lakott, közülük 3 a papnak szolgált, és csak a királynak fizettek adót.²⁹

A majorsági gazdálkodás kezdő lépéseivel már a 15. században találkozunk a Batthyány uradalomban. Zimányi Vera írja a munkájában, hogy a területen a 15 sz.-ban van már major és e tényt pedig a Tompek örökösök 1438. és 1440. évi osztályleveleiből tudhatjuk meg. A földesurak igyekeztek a majorsági gazdálkodást mindjobban kialakítani, mert a jobbágytelkek már nem bírta az egyre növekvő szolgáltatást, s így indult meg mind erőteljesebben a majorgazdálkodás folyamata a jobbágyföldek rovására. A földesurak a földjeik növelésére földfoglalással is szereztek földeket pl. 1695-ben Csatáron a zálogbirtokos Szapáry 50 vagy 60 holdat a jobbágyoktól elfoglalt irtásföldként birtokolt. Tehát jobbágyföldek kerültek földesúri tulajdonba, viszont a jobbágyoknak módjukban állt vagy a saját vagy a szomszédos faluban pusztateltet felvenni vagy bérelni. Az elszőkött vagy utód nélkül meghalt jobbágyok szőlői is az uraságra szálltak. Tehát a Batthyányak a majorok kialakításában a jobbágyföldeket is igénybe vették.

De ha találkozunk is a majorsági gazdálkodás nyomaival a jelzett században, jellemzővé csak a 18. sz. végén, a 19. sz. elején vált, mert az árutermelés fel-

lendülése is csak ekkor indult meg és ez természetesen nagy hatással volt a mezőgazdaságra. A folyamat végül is a majorgazdálkodás uralkodóvá válásához vezetett.³⁰

A 18. sz. elején nagyon megsaporodtak a jobbágy szökések. A robot állandóan nőtt, a földesúri telkek szaporodtak. Ezért a jobbágyok, ha lehetőségük adódott, megszöktek, munkalehetőség bőven akadt, mert volt sok üres föld, ahova a földesurak nagy úrbéri kedvezménnyel csábították a jobbágyokat, de a szökött jobbágyok ellen körözést is indítottak. Így pl. keresik „Zalai Pétert és Mikos Pétert, ők: „Moniorokeki Malomban” található meg, ugyanígy „Molnár Lukacz, aki Söllier uolt, az öcze Mihály, mind Ketten az Pornoj Malomban vannak”, Zriniauacz Mihali: 1/2 hele volt, ü megholt és Jelosicz Mikola: Söllier uolt, Siczen Hosztotj Jobbagia.”³¹

A földesúrnak a keresztesi határ mellett van egy makktermő erdeje, egy másik erdő is szerepel, viszont ez az falu számára tilalmas, az erdőispán vigyáz rá, továbbá egy pusztá halastóról adnak számot, és a halászó vize a „Pinkva”.

Az úrnak a „Pinkván” egy 4 kerekű malma van, az ötödik kerék kásátörésre van beállítva.³²

1649-ben Felső Csatáron 12 3/4 robotos egészhelyes, 28 robotos jobbágy élt. Egy egészhely pusztá, 2 egész hely szabadosoké, 3 jobbágynek nincs marhája, 11 házas és 10 házatlan zsellér élt. 61 fiú és 46 leánygyermek van.

Allatállomány: 14 ló, 41 ökör, 31 tehén, 10 tulok, 9 tinó, 2 borjú. A rét 36 szekér szénát terem.

Alsó Csatáron 10 1/2 robotos egészhelyes és 3 házas zsellér élt.

Sokat szenvedtek a katonaságtól is. Ezt bizonyítja, hogy a csatáriak kérelemmel fordultak 1649. február 23-án Batthyány-hoz, hogy a katonáit rendelje vissza a faluból, „mert mindenükből kifosztják őket, teljeséggel elnyomorodtak és a katonákat nincs miből tartani.” Batthyány válasza: „Hazug kurafiak, nem igaz, hogy ilyen kárt tettek volna a katonák.”³³

A gazdálkodásukra jellemző, hogy a földet kétnyomásosan művelték és évente kétszer szántották, az első alkalommal 4 igás, a másodikat 2 igás állattal végezték.

Az uradalom bevételét főleg 3 forrásból kapta:

1. A jobbágyok úrbéres szolgáltatása.
2. Egyháztól bérelt tized.
3. Földesúri majorsági gazdálkodás.

Az 1661-ből származó pénzbevétel források elemzése során az alábbiakat tapasztaljuk: a gabona, bor stb. szolgáltatás mellett még jelentős bevételeket biztosított a földesúr részére beszolgáltatott úgynevezett ajándék: baromfi, tejtermék, borjú, tüzelőfa. A jövedelem másik nagy részét alkotta a már megemlített pénzbevétel:

úrbéri szolgáltatás (cenzus)	44,14%
borkimérés után	41,06%
gabonaeladás után	10,65%
egyéb jövedelmi forrás	5,15%
	<hr/>
	100,00%

A jobbágyok adójából befolyó pénzüsszeg nagyobbik felét az ún. „pombaingeld” vagy „szárazkocsmapénz” adta. Ez az adónem az 1634-es urbáriumban tűnik fel először. Ezelőtt az egész jószágban minden egészhelyes jobbágy tartozott egy-egy hordó bort kiárulni. Most, mivelhogy bort nem árulnak, tartozik minden egészhelyes jobbágy pombaint öt-öt forintot készpénzül fizetni. Megjegyzendő, hogy ezt az összeget a földesúr tetszés szerint változtathatta is. Tehát a szárazkocsmáltatást helypénzzel megválthatták.

Ha a maguk bora elfogyott, idegen helyről bort nem volt szabad behozni, hanem a földesúr borát kellett meginni.

A szárazkocsmapénz egy másik változata is ismert, ez pedig a „Bannwein”, földesúri bor kötelező árultatása vagy megívása a földesúr által kívánt áron. A szónak egy másik változata is megtalálható „Ponbáin” néven.³⁴

Az 1663-as urbárium már részletesebben is meghatározza a jobbágyok kötelezettségeit. Eszerint kötelesek a szokásos szolgáltatásokon kívül még szilvát aszalni és kendert fonni.

Egy félhelyes jobbágy köteles 1 köből nyers szilvából 1/4 köből száraz szilvát, a negyedtelkes egy „öreg maszlint” száraz szilvát leadni.

A fonószert font számra adják ki és a fonalat font számra veszik vissza. Ha meghal a jobbágy, a felesége 1 Ft-ot tartozik földesúrnak fizetni. „Félhelyes marhás jobbágy egész évben heti 1—1 napot tartozik szolgálni a maga marhájával. Gabona aratáskor,

ha marhával szolgál egy napot, tartozik egy gyalog munkást is adni minden marhás gazdaember. Ha gyalog parancsolják, ha egy hónapig tart is az aratás, valameddig el nem végzik és mindaddig 3—3 gyalogost (ti. tartozik küldeni); midőn a kepés kimegy, ők is tartoznak kimenni a búza- és rozsaratáskor. Minden marhás ember hajdina- és zabaratásra 2—2 napot gyalogul tartozik szolgálni, ha marhával 1 napot. Egy fertályos, ha vagyon marhája, 2—3—4-en tartoznak összefogni marhájukat és úgy felkészítvén vagy szerkeret, vagy 1—1 ekét, és úgy szolgálni minden héten. Ha pedig marhával nem szolgál, egy gyalog munkást gabonaaratáskor 1 1/2 gyalogmunkást ad. A gabona takarását és behordását mindnyájan összefogván, az úr dolgán kívül tartoznak végbevinni. Szőlőszedéskor a bor takarását is eszerint. Ha eső űzi el őket munkájukból, amely időtájban eljönnek, ugyanakkor tartoznak másnap munkájukat folytatni és a szolgálatot beteljesíteni.”

A robotosoknak ételt és italt a földesúr adott. Köz munkánál pl. a malomgátnak, vagy a faluban levő hidaknak a megjavításánál — ami közügy volt — mindenki kötelességének tartotta, hogy a munkából kivegye a részét.³⁵

1671-ben a Batthyány II. Kristóf Ostrosics Mátyásnak inscribálta a malmot és a rétet. 1697-ben 6 zsellért tartottak nyilván, szabad ember Felső Csatáron Osztrosics Zsigmond és Krisztina, továbbá 6 libertinusról, 12 colonusról, 11 inquilus-ról tudunk.³⁶

III. A FALU FEJLŐDÉSE 1711–1848

1719-ben a csatári hegyen kápolnát építettek, melynek befogadó képessége 50 fő.³⁷

Felsőcsatárnak nincs önálló plébániája, leányegyháza Nardának.

A plébános (Skrapits József) elmondása szerint először (az anyakönyvi nyilvántartás szerint) 1722. áprilisban anyakönyveztek. A keresztelő pap neve Pribanics György, a kereszteltek: Klessits Imre, Horváth Erzsébet, Deli Margit.

Házasságot 1744-ben anyakönyveztek először: Bencsics Ferenc és Paukovits Katalin házasodtak össze.

Az első bejegyzett halott Takács György Katalin nevű felesége (1756).

1744-ben Felsőcsatáron a jobbágyok száma 22 család. Az 1767. évi urbárium már említést tesz arról, hogy a faluban kőbánya van, és kő épületek is vannak már. Pl. a vendéglő, a kastély és a malom.³⁸

Alsócsatár 1768-ban a jobbágyporták száma 17. 1787-ben a birtokos gróf Batthyány József, a házak száma 26, a családoké 31, jogi népesség 144, 4 távollévő van, a tényleges népesség 140 fő, ebből 70 férfi és 70 nő, paraszt 15 és zsellér 13 fő.³⁹

Felsőcsatáron 1787-ben szintén a Batthyány család a birtokos. 76 család él itt, a jogi népesség 343, a távollévő 1, a tényleges népesség 342 fő, ebből 161 a férfi és 181 a nő, paraszt 15, zsellér 13 fő.⁴⁰

Mindkét falu a nardai plébániának filiája volt. Természetesen a 18. század végéig iskola is csak a plébánia székhelyén volt.

A plébániának az Alsó Csatári dűlőben volt a földje, a Ribnyák-ban, a Na-Krajcsicza-ban és még két helyen. Rétje a Ribnyák dűlőben, szőlője a csatári hegyen.

A plébánia részére Alsó és Felső Csatáron minden ház vagy féltelkes vagy zsellér, fél mérő rozstod ad, zab leadása helyett pedig a rétet művelik meg.

A plébánosnak 3 zsellére volt, akik hetenként egy napot szolgáltak állatok nélkül. Tizedet adtak, egy bárányt a Bogdán melletti réttel együtt. A Tormássy-féle canonica visitatio szerint, ha fiút keresztelt a pap, 1 kappant és 1 kenyeret kapott, ha leányt 1 tyúkot és 1 kenyeret. Ha esketett, vagy temetett 25 dénárt kapott. Beteglátogatás alkalmával 1 garast, utolsókenet feladásakor 1 garast, vízkeresztkor 1 kenyér, dénár, egy disznóláb és egy darab len kéztörő volt a díjazása.⁴¹

Mivel erdeje nincs, azért mind a két Csatár köteles részére 10—10 szekér fát a plébánia területére szállítani. A település 1776-ig a győri, majd 1777-től napjainkig a szombathelyi püspökséghez tartozik.

„Az 1767 és 1774 között végrehajtott úrbérrendezés volt az államhatalom első országos jellegű akció-

ja a jobbágyság és a földesurak viszonyának egységes és részletekbe menő szabályozására. Werbőczy óta ekkor történt meg először a jobbágyok földhöz kapcsolódó jogainak és terheinek áttekintése, rendszerezése. ... a parasztok, akik 1765 tavaszától egyre-másra küldték panaszos kérvényeiket Bécsbe, a királynőhöz, mind határozottabb formában: a földesúri szolgáltatások megtagadásával, földfoglalásokkal, zavargásokkal adták jelét elégedetlenségüknek, főként Vas és Zala megyében. 1766 elején Mária Terézia már szükségesnek látta, hogy a mozgalmak megfékezésére királyi biztost és katonaságot küldjön ki e két megyébe. ... a királynő 1766. december 29-én Vas, Zala, Sopron, Somogy, Tolna és Baranya megyében egységes urbárium bevezetését rendelte el.”

„A rendezés folyamán bevezetett egységes urbárium legelőször is az urbéres földet (telki föld, házhely után járó föld) határozza meg. ... Megmondja mekkora belső telek (házhely, udvar, szérús- és veteményeskert) meg szántó és rét jár egy egész jobbágytelekhez. A belső telek nagyságát egységesen két pozsonyi mérő mag alá szükséges területben állapítja meg. ... A szántó nagysága az egyes osztályokban 16—40 hold között, a rét pedig 6—22 kaszás között váltakozott. ... biztosítja ... a jobbágyok állatai számára a földesúrral közösen használt legelőt, és megengedi az erdő bizonyos korlátozott használatát.” Szabályozza a kocsmáltatás, munka, termény- és pénzjáradék, pusztán maradó jobbágytelek, irtásföld, vadászat, büntetések ügyét.

Az úrbérrendezéskor megállapított telki állomány: Az egésztelekhez tartozó szántó nagysága holdban, I. osztályban Vasban 18; a rét nagysága kaszásban azokban a helységekben, melyekben mindig vagy olykor kaszálható sarjú, Vasban 6.

„A rendezési munkára kijelölt személyek első teendője az volt, hogy minden helységben feljegyessék a jobbágyoknak az ún. *kilenc kérdőpontra* eskü alatt adott válaszait, amelyekből megállapítható, hogy a rendezést megelőzően milyen volt az illető helységben a jobbágyok helyzete. Vagyis: volt-e a helységben urbárium vagy szerződés, illetve szokás alapján szolgált a földesúrnak; mekkora szántó és rét tartozott az egésztelekhez; mennyi robottal és egyéb szolgáltatással (kilenced, adományok stb.) tartoztak a jobbágyok a földesúrnak, mik voltak a „beneficiumok”, illetve „maleficiumok”, azaz milyen tényezők segítettek, illetve hátráltatták a parasztság megélhetését; voltak-e pusztatelkek és kik használták ezeket; örökösek vagy szabadmenetelűek voltak-e a jobbágyok. ... úrbéri tabella ... A telkes jobbágyok után a házas zsellérek adatait ..., majd a házatlan zsellérek adatait ... írták be a rovatokba.”

„... a mértékegységül használt „hold” a helyi viszonyoktól, szokásoktól függően más-más nagyságú területet ... jelölt. Ezért az összeírók inkább azt tudakolták a jobbágyoktól, hogy hány pozsonyi mérővetésük van és két pozsonyi mérős szántót tekintetek egy kis (magyar) holdnak, vagyis átlag 1200 négyszögölnek.”

„... az egy szekér szénát termő rét kb. ugyanakkora volt, mint az a rét, amelyet egy ember egy nap alatt le tud kaszálni, s ezt az úrbérrendezést végző megyei kiküldötteknek adott utasítás egy holddal vette egyenlőnek.” „... az urbáriumot a helységben leginkább használatos nyelven kellett kiállítani.”

Kivételt tettek a Batthyányak németujvári, rohonci és szalonaki uradalmaival, majd később néhány más faluval is; ezekben ugyanis a jobbágyok átlagon felüli egyéb haszonvételeire hivatkozva az egésztelek utáni járandóságot első osztályú szántóföldből 16 holdban állapították meg.” Az összesítő táblázatból Felsőcsatár község örökös-költöző ismeretlen, nyelve német. Földesúr: Gr. Batthyány József. Telkes jobbágy 9/32 és 16/32 között: 21, 5/32 és 8/32 között 1. Telkes jobbágy összesen: 22. Házas zsellér: 6. Házatlan zsellér: 7. Összesen urbéres: 35. I. osztály, 18 hold szántóval és 6 hold réttel egésztelkenként. Az egész faluban belső telek 11 hold, szántó 169 hold, rét 22 hold; összes urbéri területük 202 hold. Ez megegyezik a kézírás adataival, de ehhez hozzáadandó br. Erdődy László örököseinek állománya: telkes jobbágy 9/32 és 16/32 között: — 5/32 és 8/32 között: 2, telkes jobbágy összesen: 2, házas zsellér: —, házatlan zsellér: —, összes urbéres: 2, telek minőség: azonos; továbbá: belső telek: 1 hold, szántó 14 hold, rét: 1 hold, teljes urbéres földterület: 16.

Községi végösszeg:

telkes jobbágy: 21 (9/32 és 16/32 között)

telkes jobbágy: 3 (5/32 és 8/32 között)

telkes jobbágy összesen: 24.

házas zsellér: 6

házatlan zsellér: 7

összesen urbéres: 37

A rohonci uradalom jobbágyairól—urbéreseiről készült jegyzék a beltelket is, a kültelket is mérőben adja meg. Érdekessége még, hogy bár német nyelvű, a nevek többsége szláv vagy egyszerűen „Horváth”, van néhány német és két magyar, egy Kozárry István is a házatlan zsellérek között.

A jegyzéket a 436—437. számozású oldalon az illetékes hatóság latinul zárja és erősíti meg. Hivatkozik benne a bíróra, az esküdtekre és a földesúr képviselőire, valamint arra a körülményre, hogy a viszonyokat a helyszínen is megtekintették. Természetben kilencedet nem adtak. Továbbra is zavartalanul szándékoznak használni a közösség erdejét. A szántó telkenként 31 és fél mérős, a rét kétszekeres. Az eskü feszületre történt, az adatfelvevő nyugodt lelkiismerettel összegez. Kelte Rohonc, április 14, nyilván 1769, bár ez itt nem került rá a felvételre, amint máshol is hiányoznak a szélek, tehát az értelmet konjekturával lehet csak megállapítani; a 438-as számozású oldalon a latin nyelvű külirat 1767-es dátuma csak a munkálatok beindítását adja, a külön évszám is erre utal.

A német nyelvű válaszokból: nem volt urbárium, nem is hallottak ilyenről.

Amit a nardai plébánosnak, úgymint földesuruknak teljesítettek, az ősrégi szokás alapján történt, őseik is teljesítették; amint tudják, ez a káptalannál

van dokumentálva. Hogy mióta, mennyi volt a robot, nem tudják.

Gyalogos robotjuk volt; különböző mértékben: heti 1, 14 naponként 1 és havi 1 nap.

Előnyös mozzanat volt, hogy szabad legeltetésük és erdőhasználatuk volt. Hátrányos, hogy kevés a szántó és egyáltalán nincs rét.

Katonák vannak beszállásolva hozzájuk, ezeket kell eltartaniok, ez a negyedtelkes kötelezettségével esik egybe. Ekkora területbe körülbelül 8 pozsonyi mérő vetőmag kell.

Mivel gyalogos robotra vannak kötelezve, a menet beszámít.

Kilencedről nem hallottak, még kevésbé teljesítettek ilyent. A környező helységekben sem volt szokásban. Adományokat (itt pénzbelire gondol) és természetbeli szolgáltatást semmit sem adtak.

Pusztatelkek nincsenek náluk.

Nem örökös alattvalók, hanem szabad költözködésű jogúak, házukat el is adhatják.⁴²

Az 1779-es Szily-féle visitacio alapján Batthyány József a földesúr és egyben kegyúr is. A község lélekszáma: 439 fő. A templomnak 5 helyen van földje: a Ribnyák, a Kéresi, a Lázár dülőben, továbbá ugyancsak a Lázár dülő alsó részén és az Uranoczi területen birtokolnak. Egy rétje is van a Ribnyák dülőben. A plébánosnak a Botbogdán dülőben van földje. Egy tanító is van a faluban Drágán Györgynek hívják és tud németül és horvátul. Nincs földje, rétje, de a község erdejében szabad faszedése van.

A tanító járandósága:

keresztelés esetén: 5 denár

eljegyzés esetén: 25 denár

temetés és esketés esetén: 25—25 denár.

Harmadrészt kapott, ha a szentelésnél segítkezett. Minden gyermek után, ha megtanította olvasni 25, ha írni 40 denárt, telente minden családtól 2 mérő fát kapott.⁴³

A harc mindig nagyobb a megélhetésért, a sokféle való adakozás, adózás, a katona tartás, a katonakiállítás kötelezettsége mind a jobbágyot terheli. A napoleoni háború 1809-ben súlyos teherként nehezedett a falu népére is. Az adósságot még tetézték az 1848—49-es háborús kiadások. Ebből a kilátástalan helyzetből kiutat próbáltak keresni, megélhetés után kellett nézni, a nincstelen zsellérek cselédnek szegődtek, mert ez biztosabb kenyeret jelentett számukra, mint napszámosnak lenni, továbbá a kiterébélyesedő majorsági gazdálkodásban is szükség volt az állandó munkaerőre.

Községünk feudáliskori gazdálkodása a terhek állandó növekedése mellett igen elmaradott és szegényes volt.

A földművelés mellett a lakosság főfoglalkozása az állattenyésztés volt. Az állatokat éjjel-nappal legeltették. A nappal dolgozó állatokat éjjel kihajtották legelni. Ilyen gazdálkodás mellett nem is lehetett jó eredményt felmutatni. A nép szinte éhezett a faekéje mellett. Trágya nem kerülhetett a szántóföldre, mert

nem volt. Később ugarolni kezdték a szántót, hogy jobb terméshez jussanak, ez némi eredménnyel járt.

Alsó- és Felsőcsatár lélekszáma 1828-ban 460 fő. Birtokosa: Battóhyány család. Először itt találkozunk a helységek német nevével is (Unter und Ober Schilding).

IV. A KÖZSÉG ÉLETE 1848 ÉS 1919 KÖZÖTT

A törvények értelmében 1848-ban felszabadultak a falu lakói is; megindult a jobbágyból paraszttá válás folyamata, az egységes társadalmi osztály kialakulása. Ennek a gyakorlati megvalósulása azonban ekkor elmaradt. A lezáratlan úrbéri perek, az erdő és legelő elkülönítése a földesúrtól, a birtokok nagyságának, minőségének meghatározása, a csereterületek kiválasztása — még hosszú ideig megoldatlan kérdés maradt. Ez a bizonytalan állapot igen súlyosan érintette a régi jobbágyokat, az új gazdákat. Ez a helyzet oda vezetett, hogy teljesen tönkrementek.

Népességi viszonyok Alsó- és Felsőcsatáron

Összevontan

év	község területe km ²	népsűrűség fő	népesség száma fő
1787	17,4	27,7	487
1804			479
1819			462
1830			462
1857		37,7	594
1880			779
1900			779

Népösszeírás Alsó- és Felsőcsatáron

Népességre vonatkozó adatok	évek		
	1804	1819	1830
ház	73	75	75
család	101	94	94
népesség			
ffi:	238	225	225
nő:	241	237	237
férfi 0—40 évig	198	188	155
40 évtől	40	37	70
tisztviselő	1	—	—
polgár	4	—	—
szolga	15	4	4
gazda	47	51	51
zsellér	58	48	48 ⁴⁶

Ha az előző oldalon levő táblázatban szereplő népesség számát megfigyeljük, láthatjuk, az 1787—1830-ig csökkenő a tendencia, majd a jelzett évtől emelkedik. Oka az előző években jelzett gazdasági helyzet és az a tény, hogy a telken kívüli irtványföldeket vissza vette a földesúr. Ez elkeseredést váltott ki a jobbágyok körében és arra kényszerültek, hogy elhagyják a területet, hisz az is igaz, hogy II. József kora óta, illetve az 1791. évi törvények óta a jobbágyok költözése törvényileg is biztosítva volt.

Dr. Horváth Ferenc: A parasztság helyzete és mozgalmi a dualizmus korában c. munkájában utal Vas megye egészére, a rétegződésre vonatkozóan. Adatok az 1895. évi Vas megyei birtokmegoszlásról:

	mezőgazdasági családból %	földterület az összes földte- rületből %
agrárproletár	48,0	8,6
kisparaszt	41,8	12,9
gazdagparaszt	8,8	23,1
földbirtokos	1,4	55,4

1895-ben a művelési ágak megoszlása az alábbi Al-
sósatáron:

művelési ág	kh
szántó	233
kert	8
rét	22
legelő	33
egyéb	16
összesen	312 ⁴⁷

Az állatállomány alakulása is emelkedő tendenciát
mutat az alább jelzett években.

*Állatállomány alakulása Alsó- és Felsőcsatáron
összesen:*

megnevezés	1869	1895	1911
tehén	28	80	119
szarvasmarha	95	100	160
sertés	38	39	74 ⁴⁸

Az állatállomány növekedésével lehetővé vált,
hogy már a szántó-területeket 6—7 évente meg tud-

ták trágyázni. A trágya hiánya eddig is nagy problé-
mát jelentett, most már azonban nem csak a szántó-
földet kellett trágyázni, hanem az egyre gyarapodó
szőlőterületet is. Az állatokat ugyanis csak télen tar-
tották istállóban, és az ilyen rövid idő alatt felgyü-
lemlett trágya pedig csak arra volt elég, hogy több év
elteltével trágyázzanak.

Az említett talajművelési mód, és a trágyázási vi-
szonyok természetesen kihatottak a gabonafélék ter-
mésátlagára is. Rendkívül alacsony volt a termésát-
lag 4—6 q/kh. A réteket egyszer kaszálták le, a má-
sodik „letakarítás” a legeltetés volt. Egy-egy családnál
általában 2 tehenet tartottak. Ennek elsősorban,
mint igavonó állatnak vették hasznát, nem pedig a
tejhozamot akarták növelni, pedig ez is fontos lett
volna.

A kiegyezés után némi fellendülés tapasztalható pl.
az ipar területén megindult a nagyobb arányú út- és
vasútépítés és a falu határában levő kőbánya is mun-
kaalkalmat adott a község lakosságának.

Az igaz, hogy a szegényparasztság továbbra is kez-
detleges eszközökkel dolgozott, így amit termelt az
kevés és silány minőségű volt, ezért kénytelen olcsón
eladni. Így a mindennapi megélhetésért is nagy har-
cot kell folytatnia, s kénytelen kölcsönökért folya-
modni a falu tehetősebb gazdáihoz, vagy a bankhoz,
végül is, ha nem tud fizetni, elárverezik, nincstelenné
válnak.

1875-ben már egy tanító volt a faluban, 80 gyer-
meket oktatott, tudott németül és horvátul, háza tég-

lából épült, 3 szobából állt, 1 a pap részére volt fenntartva, a másik a tanítóé, egy pedig a tanítás célját szolgálta. Ezen kívül volt a házon konyha, kamra, istálló, pajta. Járandósága: minden ház adott 2 mérő (mászli) búzát, 1/4 mérő rozstot, ha a harangozó tisztjét is ellátja. Ha temetést kísér, kap egy kenyeret és 1 garast, ha harangoz a remetésre, szintén egy garast, ha éjjel a ravatalnál énekelt 12 denárt. Ha a plébános esket 1 garas jutott a mesternek is.

A templom 1848-ban leégett. Helyette 1852-ben építették a mai fennálló templomot, amely 700 személy befogadására is alkalmas. Védőszentje Szent Miklós. A templom orgonáját Poppert Nándor építette 1887-ben.⁴⁹

1869-ben Felsőcsatáron 456 fő lakott, az épületek száma 69. Lakás céljára 64-et használtak. A szobák száma 111, egy szobára 4,1 lakos jutott. A községnek iskolája volt.

Ugyanebben az évben Alsócsatár lélekszáma 200 fő, épületeinek száma 29, ebből magántulajdonban 29, lakás céljára 28 van, más célra 1 használható. A szobák száma 37, egy szobára jutó lakos 5,4. Tehát nyilván az uradalmi cselédek többségükben a majorokban összezsúfolva laktak. A lakosság több mint 50%-a nem tudott sem írni, sem olvasni egyik faluban sem.

1890-ben Alsócsatáron már 33 ház volt. A faluban horvát nyelven beszéltek. A jelzett évben 204 a lélekszám, mind római katolikus. Postája Németkeresztesen van, távirója Szombathelyen. Előbb a Niczky grófok, majd a Batthyányak a földesurai.

1890-ben Felsőcsatáron 78 ház van, 521 fővel, magyar és horvát nép lakja. Mindnyájan római katolikusok. Postája, távirója ugyanott van mint Alsócsatárnak. A falu határában gazdag kőbánya van.⁵⁰

1897-ben a művelési ágak megoszlása az alábbi:⁵¹

	szántóföld	kert	rét	legelő
Alsócsatár:	233 kh	8 kh	22 kh	33 kh
Felsőcsatár:	1556 kh	24 kh	116 kh	135 kh

Gazdálkodó neve: Rosenber Ignác

főfoglalkozása: haszonbérelő

földbirtok tulajdonos neve: Rosenberg Ignác, Ságghy István

szántóföld: 533 kat. hold,

kert: 3 kat. hold,

rét: 40 kat. hold,

legelő: 31 kat. hold,

erdő: 73 kat. hold,

hány községben fekszik: 2

a gazdálkodásban fogl. cselédek száma: 18

háziállat:

szarvasmarha: 75 db

lő: 7 db

sertés: 33 db

A település fejlődését példázzák az évtizedenként ismétlődő népszámlálások adatai:

	1900	1910	1920
A község területe	2721 kh	2810 kh	2835 kh
lakossága	568 fő	587 fő	611 fő
magyar	119 fő	131 fő	158 fő
német	41 fő	29 fő	26 fő
horvát	408 fő	426 fő	427 fő
lakóházak száma	93	103	105 ⁵²

Összesítés a lélekszám alakulásáról
Felsőcsatár

évszám	lélekszám	lakóház
1787	342	64
1828* lásd Alsócsatár adataival együtt		
1857	424	57
1869	456	68
1890	521	78
1910	587	103
1930	563	100
1941	833	154
1949	871	171
1960	674	167
1970	595	159

Alsócsatár

évszám	lélekszám	lakóház
1787	144	26
1828*	488	76
1857	170	25
1869	200	29
1890	204	33
1910	244	39
1930	243	48

* Alsó és Felsőcsatár együtt.

Foglalkozási megoszlás:
Alsócsatáron

	1910		1930	
	kere- ső	eltar- tott	együtt ső	eltar- együtt tott
100 kh-on felül	—	—	—	—
50—100 kh	—	—	—	—
20—50 kh	1	1	2	—
10—20 kh	11	28	39	9
5—10 kh	11	23	34	57
5 kh-on alul	6	12	18	20
segítő cs. tag	38	—	38	50
tisztviselő	—	—	—	—
cseléd	—	—	—	1
munkás	12	4	16	27
egyéb	1	2	3	1
összesen:	80	70	150	165

Felsőcsatáron

100 kh-on felül	—	—	—	—	—	—
50—100 kh	—	—	—	—	—	—
20—50 kh	15	53	68	24	—	24
10—20 kh	26	80	106	—	—	—
5—10 kh	13	19	32	191	—	191

	1910			1930		
	kere- ső	eltar- tott	együtt	kere- ső	eltar- tott	együtt
5 kh-on aluli segítő cs. tag.	16	26	42	58	—	58
tisztviselő	60	—	60	86	—	86
cseléd	1	1	2	1	—	1
munkás	31	62	93	30	54	84
egyéb	9	1	10	8	4	12
összesen:	2	5	7	1	4	5
	173	247	420	208	253	461

Ebből világosan kitűnik, hogy az 1920-as földreform jelentékenyen szaporította ugyan a gazdák számát, de csak a 10 holdon aluli, napszámosmunkára is kényszerülő „birtokosokét”.

Foglalkozási megoszlás Alsócsatáron

	1910		1930	
	népesség	kereső	népesség	kereső
őstermelés	150	80	204	108
bányászat, ipar	51	12	31	10
kereskedelem	—	—	—	—
közlekedés	—	—	—	—
egyéb	43	16	8	6
összesen	244	108	243	124

1910-ben az őstermelők száma 150, 1930-ra 204-re emelkedett. Oka: gazdasági világválság, ami visszahajtotta a gyári munkást a falujába. Bizonyítja még ezt, hogy 1910-ben 51 fő volt az ipari munkás, 1930-ban pedig csak 31 fő. Ugyanez tapasztalható az egyéb foglalkozásúaknál is, ahol 1910-ben 43 főből 1930-ra csak 8-at találunk.

Felsőcsatáron

	1910		1930	
	népesség	kereső	népesség	kereső
őstermelés	420	173	461	208
bányászat, ipar	94	26	48	21
kereskedelem	4	3	1	1
közlekedés	—	—	6	2
egyéb	69	34	47	29
összesen:	587	236	563	261 ⁵³

Amint a statisztikai számok mutatják, látható, hogy a községben 1930-ra nagyon lecsökkent az ipari keresők száma, mezőgazdasági jellegű település maradt, annak ellenére, hogy még 1930-ban is volt iparos.

Közigazgatásilag 1872—1906-ig mindkét község a Németkeresztesi körjegyzőséghez tartozott.

A vasúttól és a kereskedelmi útvonaltól való távoli fekvése, a nagybirtok megmerevedése, mint általában, ezeken a területeken is azt eredményezte, hogy a falu fiataljai, a friss munkaerő, az egészséges vállalkozókedvű emberek elvándoroltak, hogy külföldön, főleg Amerikában keressenek megélhetést.

Felsőcsatárról 1904—1939-ig 58 fő, Alsócsatárról 1905—1909-ig 13 fő vándorolt Amerikába munkakeresés céljából. Ausztriába mezőgazdasági munkára Felsőcsatárról 1923—1937-ig 26 fő, Alsócsatárról 1924—1928-ig 11 fő vándorolt ki.⁵⁴

Sajnos a teljes kivándorlási létszámot megállapítani nem tudjuk, mert hisz tudott dolog, hogy nem ennyien mentek ki, hanem sokkal többen, ez betudható annak is, hogy a határ szinte a falun húzódott át, pár lépés választotta el Magyarországot Ausztriától, az ellenőrzés sem volt olyan mérvű, miután majdnem minden helybeli lakosnak volt „határszéli uttiigazolványa”, ami a ki- és belépést mindenkor biztosította, tehát legálisan ki-be járogattak a határban levő munka elvégzése céljából, hogy aztán éppen hányan nem jöttek vissza egyáltalán vagy csak évek múlva, azt hivatalosan nem tartották számon.

A kapitalista Magyarország feudális maradványát őrző földbirtok politikája így válik egy falun belül is természetes gátjává a fejlődésnek. Ehhez még hozzájárul, hogy az ipar sem települt ide, a bánya pedig nem tudta foglalkoztatni a jelentkező munkaerőt. (A bánya termelése ez időben 200—300 m³ kő.)

Művelési ágak területi változásai

Felsőcsatáron

év	terület	szántó	kert	rét	
1857	2766 kh	1210	—	149	
1895	2715 kh	1556	24	116	
1935	3099 kh	1859	44	213	
év	szőlő	legelő	erdő	nádas	egyéb
1857	40	208	1096	—	63
1895	31	135	769	4	80
1935	15	89	779	—	100

Állatállomány alakulása

év	szarvasmarha	tehén	sertés	juh
1895	330	223	236	—
1935	547	299	544	201

Művelési ágak területi változásai

Alsócsatáron

év	terület	szántó	kert	rét	legelő	erdő	egyéb
1857	255 kh	201	—	28	24	—	2
1895	312 kh	233	8	22	33	—	16

A község lassú fejlődését bizonyítja az is, hogy a sok tüzeset ellenére a „tűzifecskendőház” építését csak 1909-ben kezdték meg. A következő évben már a faluban bábát (szülésznőt) is szerződtettek. Évi fizetése 120 korona, ebből Felsőcsatár 80, Alsócsatár

40 koronát volt köteles fizetni. 1911-ben körállatorvos is van már a körzetben, Pornóapáti székhellyel. Évi fizetése 600 korona. A körjegyzői iroda és a lakás felépítését is ekkor fogadták el a község vezetői.

Az első világháború a mi kis falunkat is nehéz körülmények közé sodorta. Majdnem minden ház adott katonát, hadikölcsönöket jegyeztek, bizva, remélve abban, hogy a helyzetük, ha nekik nem is, de fiaiknak jobb lesz. Azonban nem így történt.

Az első világháború Alsó- és Felsőcsatáron is követelt áldozatokat: Alsócsatáron 49 katona vonult be, 6 hősi halott lett, hadiözveggy 2, hadiárva 4. Felsőcsatáron a bevonultak száma 82 fő, ebből 11 fő esett el a háborúban, a hadiözveggyek száma 3, a hadiárváké 5,55

1919. március 21-gyel a Tanácsköztársaság győzelmével a lakosság ismét kezdett remélni, de egyelőre várakozási álláspontra helyezkedtek. Az uradalom ugyan szocializálásra került, de elmaradt a várva várt földosztás, és ez csalódottá tette az embereket.

V. FELSŐCSATÁR 1919–1945

Az elvesztett háború, a Tanácsköztársaság megdöntése után különös helyzetbe került a két falu. Dönteniök kellett állami hovatartozásukról.

A területet 1921. december 1-én osztrák csapatok szállták meg, s megindult mind a megszállók, mind a magyarok oldaláról a propaganda, és a jövőendő népszavazás előkészítése. Csaknem másfél évig voltak osztrák fennhatóság alatt. A horvátok a magyar lakossággal együtt mindent elkövettek, hogy ismét Magyarországhoz tartozhassanak. Ezt a törekvésüket példázza az az esemény, hogy 1921. szeptember 6-án Szombathelyre mentek, ahol kb. 800–900 horvát tüntetett a határrevízió ellen. Osztracics József nevű vezetőjük angolul kérte a bizottságot: „A községet ne csatolják el Ausztriához, ők magyarok szeretnének maradni.” E népmegmozdulásnak akkor még nem lett meg az eredménye, mert az osztrák megszállás rövidesen megtörtént. Később, 1923. január 10-én a falut visszacsatolták Magyarországhoz, több más községgel együtt.

1925-ben a földbirtok megoszlás az alábbi:

Felsőcsatár:

földbirtokos	lakóhelye	a földbirtok ter.		a földbérlet szántó kert		rét legelő		erdő
Sághy István	Kámon	1184	698	4	38	46	376	
Mersics László (bérlő)	Perint	808	698	4	38	46		57

1925-ben Alsócsatáron is megalakult az „Önkéntes Tűzoltóegylet”. Maga a rendszer, a falu vezetősége is igyekezett tessék-lássék módon segíteni a falun, a jobb megélhetés érdekében.

Gaugel Imre helyi lakos, autóbuszvállalkozó még 1927-ben megindította az autóbuszjáratot a faluból a városba, Szombathelyre. Ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a fejlődés, ha lassan is, de megindult. A várossal rendszeres kapcsolatot tudtak így biztosítani, nagyobb lehetőségek adódtak munkára, szórakozásra.

A két község 1932. október 12-én egyesült, a 77968/32. V. sz. rendelet értelmében neve Felsőcsatár lett.

Az 1929—33-as gazdasági válság betetőzte a teljes szegénységet.

Az időt nem lehet megállítani, így vagy úgy, de némi fellendülés, előrehaladás (a szegénység ellenére) mutatkozott mégis.

A Nagyatádi-féle földreform alapján a Nicky birtokból összesen 116 kh földet osztottak ki. Ez azonban

nem változtatott lényegesen a parasztság életkörülményein. Sőt némely esetben csak inkább fokozta gondjaikat, elsősorban a juttatott föld megváltási árának a törlesztése, a valutaválság, a hitelmegvonás és a szertelen adózás mind sújtotta őket.

Földbirtokok száma, területe és kat. tiszta jövedelme 1935-ben

A birtokok száma birtok nagyság szerint (kh) földbirtokok száma

szántóföld nélküli	53
egy kh-nál kisebb szántóföldes	75
1—5 kat. hold	168
5—50 kat. hold	103
50—100 kat. hold	2
100—500 kat. hold	1
1000—3000 kat. hold	1
összes földterület	3099

A földbirtok területi megoszlása művelési ágak szerint kh-ban

összes terület	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	földadó alá nem eső terület	földbirt. tiszta jöv. aranykor.-ban
3099	1859	44	213	15	89	779	100	23 544 ⁵⁸

1936-ban a község lakossága és a birtok megoszlása az alábbi:

lakosság száma 832 fő
házak száma 148
családok száma 166
családonként általában hány gyerek van 3—4

Földbirtok megoszlása:

mezőgazdasági terület	2255 kh
belterület	90 kh
erdő	767 kh
összesen:	3112 kh

Földnélküli munkások száma:

földnélküli munkás összesen:	50 fő
teljesen munkanélküli	—
megélhetéshez elegendő munkával rendelkezik	16 fő
idegen vármegyében elhelyezést talált	18 fő
állandó munkaalkalommal bír	16 fő

Több évig tartó válság után viszonylagos helyzetjavulás mutatkozik. 1934-ben a fő jövedelemforrást képző gabona ára már meghaladja a kétszeresét és a szarvasmarha értékesítés is megindul. A gazdálkodási viszonyok javulásával, a mezőgazdasági termelés belterjessé válásával, az ugarolás kiszorításával általánossá vált a vetésváltás rendszere is.

1939-ben elhatározták, hogy szabadtéri fürdőt építenek a Perl-féle malom mellett, a szigeten. A Vendégforgalmi Szövetség 2000,- pengőt folyósított e célra, 1941-ben üdülőházat építettek a Pinka völgyében. Az Eötvös-alap segítségével lehetőség nyílt arra, hogy hamarosan felszerelve használatba adják, az akkori viszonyokhoz képest olcsón, a nehéz anyagi körülmények között élő tanítóság részére.

Gondnoknak Pillis János tanítót nevezték ki. Az üdülőház 1952-ig üzemelt, majd lebontották és a felhasználható anyagot az épülő talkumbánya üzeméhez használták fel.

Igy ér el Felsőcsatár a második világháborúba, magával hozva a polgári fejlődés, a földnélküliség, s minden más gond és baj általános problémáit. Ezekből a kapitalista társadalom lehetőségei közt nincs kiút, s a kiutat nem is hozza meg számára más, mint a faszizmus összezúzása, a felszabadulás.

VI. ÚT A MAI FELSŐCSATÁRHOZ

(1945-től napjainkig)

Felsőcsatár község 1945. március 30-án szabadult fel. Mint minden magyar nyugat-dunántúli határmenti község, a felszabadulás előtti időben átvonuló magyar és német alakulatoknak, polgári menekülteknek átvonulási területe volt. A háború utolsó idejében a falu nagyon sokat szenvedett, a lakóházak és egyéb épületek közül 30 teljesen leégett. A kőfejtő területén, a Glavicán nagy harcok voltak, ahol sok szovjet katona vesztette az életét.

A lakosság, mihelyt tudott, munkához látott, megkezdődött az újjáépítés, a helyreállítás.

1945 májusában megalapították a Községi Földigénylő Bizottságot. A testület a 600/1945/M.E. sz. rendelet 11. §-a értelmében igénybe vette a földesúri birtokot, a Nicky (Pick) földet. Ezzel megindult a fejlődés egy új szakasza Felsőcsatáron is. Még ez év szeptemberében az MKP-t is létrehozták.

A helyzet teljesen 1946 nyarára konszolidálódott, a közfegyelem megszilárdult. A falu lakossága miután időben hozzálátott a munkához, az önellátásukon kívül már Szombathely városba is tudott élelmet szállítani.

1946. június 23-án megalapították a „Szociálpolitikai Bizottságot” is. A község lakói közül többen megkapták a „határszéli úti igazolványt” Ausztriába, azok, akik hitelt érdemlő módon tudták igazolni, hogy saját, vagy bérelt földjük van, és azt maguk művelik meg.⁵⁹

1945-ben a képviselő-testületet is újjászervezték, a bíró Polczer Rezső lett,

tagok: Feigl József

Polczer Ferenc

Pataki József

Horváth Imre

Még ez évben a Községi Nemzeti Bizottságot is megalapították.

Tagjai: Polczer Rezső földmunkás (Független Kisgazdapárt)

Horváth János cipész (Kommunista Párt)

Paukovits Károly kocsmáros (Kommunista Párt)

Paukovits János földmunkás (Kommunista Párt)

Polyák József földmunkás (Független Kisgazdapárt)

Tieber Ferenc földmunkás (Független Kisgazdapárt)

I. 1946-os népességi adatok:

lakosság száma	834 fő
1 éven aluliak	25 fő
lisztben ellátatlanok száma	124 fő
ebből nehéz testi munkás 10 fő zsírban ellátatlanok száma	160 fő

II. Állatlétszám alakulása:

szarvasmarha	333 db
ebből tehén	237 db
ökör	60 db
borjú	36 db
ló	51 db
ebből kanca	30 db
herélt	9 db
csikó	12 db
sertés	22 db
baromfi	750 db

III. Földterületi adatok:

Szántóföld	1860 kh
rét	192 kh
legelő	100 kh
szőlő	30 kh
kert	45 kh
erdő	767 kh
fanett	116 kh
összes földterület	3110 kh ⁶⁴

A volt földesúri birtoknak az átadása, a telekkönyvi végzés hivatalos kiosztása 1947. augusztus 5-én községünkben is megtörtént. Az átadás ünnepélyes körülmények között zajlott le. A Megyei Földhivatal több dolgozója, az MKP és az SZDP járási titkárai is jelen voltak.

Majd kiosztották a híres piros-fehér-zöld keretű telekkönyvi végzéseket. A Földbirtokrendező Tanács 800 kh földet osztott fel, ebből a falu lakosai 467 kh-t kaptak. A többi más községek területéhez csatolták.

Ha összehasonlítjuk a Nagyatádi-féle földreformot az 1945-ös földosztással, így kaphatunk reális képet arról, hogy valóban a föld jogos tulajdonosa mikor kapta meg a várva várt földet. 1920-ban a két községben a földreform folytán 116 kh-t kaptak, az 1945-ös földosztással pedig 467 kh földet osztottak ki a falu lakosai között.

Kimutatás a kiosztott földterületekről

összes kiosztott földterület	467 kh
földigénylők száma	100 fő
földhöz juttatottak összesen	83 fő
a bizottság határozata alapján elutasított	17 fő
a 83 főből cseléd	12 fő
napszámos	16 fő
törpebirtokos	55 fő ⁶¹

1947-es statisztikai adatok a község állatállományáról:

szarvasmarha:	bikaborjú	tehén	üsző	összesen
	35	266	139	440
ló:	mén	kanca		
	(csikó)			
	1	20		21
sertés:	kan	koca		
	1	273		274

Apró háziállat:

baromfi	liba	kacsa	méh	nyúl	kutya
1200	170	20	22	24	74

Legelő-összeírás

Legeltetési társulat területe: 38 kh	Legelőre járó állatok db száma			
	szarvas- marha	sertés	1 éven aluli sertés	ló
állandó istállózott:	180	37	30	—
a község állatállománya	260	—	206	21
összesen:	440	37	236	21

(1947. dec. 31.)

Földterületi adatok 1948-ban

1. A község határának művelési ágak szerinti megoszlása:	
szántó	1860 kh
rét	212 kh
kert	45 kh
szőlő	10 kh
legelő	100 kh
erdő	767 kh
nádas	— kh
egyéb	118 kh
összesen:	3112 kh

2. Népességi adatok:

lakosság száma	850 fő
családok száma	210
házak száma	150

A község összes kat. jövedelme 23 999.30 Ft

3. A lakosság nemzetiség szerinti megoszlása:

magyar	850 fő
--------	--------

4. A lakosság vallás szerinti megoszlása:

római katolikus	850 fő
-----------------	--------

Legelő és erdő ingatlanok

	földreform	
	előtt	után
	kh	kh
községi legelő	—	4
társulati legelő	41	41
állami erdő	—	404
községi erdő	1	—
közbirtokossági erdő	31	31

Épületek

Középületek száma: 2

Igénybevett ingatlanok

Az igénybevételt szenvedő neve: Jancsó örökösök

szántó 455	nádas —
rét 29	erdő 405
kert 1	legelő 42
szőlő —	út stb. 12
	összes kat. hold 945

Az igénybevétel jogcíme: megváltás

A tulaj. visszamaradt

Mg. legelő út:

207 kat. hold

9 kat. hold

11 227 kat. hold

igénybevett ing. összes. összesen: 945

Az igénybevett gazdasági épületek

száma: 3

légmérete: 1400

1950-ben megalakult az új közigazgatás: tanács, a megyén, a járason és a községen belül. A régi képviselő-testületi tagok helyett tanácsstagokat választottak. 1950-ben az első tanácsbíró: Gayer András, az első tanácselnök: Szabó László.

Tanácsstagok:

Horváth János	Verhás Imre
Osztrots János	Horváth István
Konczer Gusztávné	Horváth József
Hittl Lajos	

1978-ban a titkár: Kovács József, a tanácselnök: Horváth Mihály.

Tanácsstagok:

Osztrots József	Schödl Jenő
Konczer Gusztáv	Perl Lászlóné
Istenes Sándor	Pezenhoffer Vince
Bosits Gusztáv	

A megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok új fejlődési lehetőséget biztosítottak. A földet végre megkapta jogos tulajdonosa, csak hogy ezek a földhöz jutott emberek nem rendelkeztek alapvetően szükséges termelési eszközökkel, megfelelő áttekintéssel, gazdálkodási felkészültséggel, így ez az új állapot részükre csak átmenetet jelenthetett.

Az állandóan fokozódó beszolgáltatási kötelezettség, mind-mind arra készítette a falu lakosságát, hogy a kollektív gazdálkodás felé tekintsen. Azonban ez az

út a végcélig igen hosszú és rögös volt. Az 1950-es évek politikája, az ellentmondások, a konfliktusok sorozatának a jellemző időszaka. A már említett beszolgáltatási rendszer, a kulákpolitika, a termelőszővetkezetek erőszakos szervezése, az egymás közötti viszálykodás mindjobban kiélezte a helyzetet. Betetőzte a falu lakossága feldúlt lelkiállapotát az, hogy még nem felejtették el a nemzetiségi hávatarozásukból fakadó állandó zaklatást. Így érthető, és nem lehet csodálkozni azon, hogy az emberek magukba zárkóztak és ha egy lehetőség nyílt, a fiatalság szinte menekült a faluból.

A sok huzavona, a sok ígéretetés, ha kellett erőszakos módszereket is igénybe véve, végül is oda vezetett, hogy 1952 szeptemberében megalakult a TSZCS. Sajnos ez az erőszakos kollektív együttműködés nem sok jót hozott. Anarchia, belső viszály, torzsalkodás jellemezte a kollektívát.

Ilyen körülmények között érthető, hogy sokáig nem tudtak együtt dolgozni, és 1953. október 27-én felbomlott a közös gazdálkodás.

Az 1956-os ellenforradalmi események is érzékenyen érintették a községet. Elsősorban azért, mert 213 fő távozott a községből, szinte nem maradt fiatal a faluban. Ebben a nagyméretű disszidálásban közrejátszott a nyugati határ közelsége és az ellenforradalmi propaganda rémhíreinek hatása, a nyugati világ oly csábító, felszínese, csillogó világa.

Az 1956-os ellenforradalom után újra szervezték az MSZMP-t. 1957-ben megalakult a párt községi

MSZMP-alapszervezete. 1960-tól már a termelőszővetkezetnek is önálló pártalapszervezete van, továbbá 1966-tól csúcsvezetőség is működik a faluban, mely összefogja a községben és a környékén levő összes alapszervezetet.

Pl. a Talkumbánya

Narda

Pornóapáti és

Vaskeresztes község szervezeteit is.

Határmenti helyzete miatt a fejlődés főleg 1956-ig igen lassú volt, bár a szorgalmas lakók élni kezdtek az új viszonyok által kapott lehetőségekkel. Így került sor már az új tanácsi igazgatás alatt óvoda, iskola, kultúrház, könyvtár, tűzoltószertár, bekötőutak, utcák, terek építésére, rendezésére, 1959-ben kivezeték a villanyt a szőlőhegybe is.

A falu továbbfejlődésének kérdését mégis az 1960-as év döntötte el, amikor 566 ha területtel „Virágzó Termelőszővetkezet” néven megalakult a termelőszővetkezet.

A Tsz területi adatai művelési áganként 1960-ban

művelési ág	ha
szántó	460
rét	63
legelő	24
szőlő	1
erdő	15
fanett	3
összesen:	566

Az alakuláskor a tagok 212 db szarvasmarhát és 53 db lovat vittek be a közösbe.

A családok száma: 119, a tagok száma 160 fő volt. Ismét megindult kollektív összefogással a munka, de a fejlődés lassú volt. Itt sem sikerült úgy összefogni a tagságot, hogy életképes termelőszövetkezet jöjjön létre, és felmerült a gondolat a nardai Új Élet Tsz-szel való egyesülésre, mely összevonás 1967. január 1-gyel meg is történt, Határőr Termelőszövetkezet néven. Ez a lépés vitte Felsőcsatárt a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útjára, s megalapozta az egész község gazdasági jövőjét. A beruházások értéke az 1960-as évben 1 348 700 Ft. A termelőszövetkezet vagyona az alakulás évében 2 840 189 Ft.

A tsz megalakulása óta dinamikusan fejlődik, melyet az alábbi átlagtermés kimutatás is igazol:

	Megalakulás éve		1973. évi termésere- mény q/kh
	1960 q/kh	Egyesülés éve 1967 q/kh	
búza	8,7	13,5	17,1
árpa	4,4	7,6	14,3
őszi árpa	13,3	9,6	15,8
zab	8,3	9,1	22,2
kukorica	5,1	15,9	21,8

Az egyesülés évében Pezenhoffer Kálmán, a nardai Új Élet Termelőszövetkezet elnöke lett az egyesített Mtsz elnöke. Főagronómus Horváth Imre, főkönyvelő Nagy József.

Területi adatok az egyesülés évében

Megnevezés	ha
összterület	1578
szántó	1137
rét	127
legelő	56
szőlő	1
erdő	182
egyéb	75

Állatállomány 1967-ben

szarvasmarha	517 db
sertés	156 db
ló	62 db ⁶²

1967-ben 337 kh területen kémiai talajjavítást végeztek. A szerves trágyaforgó ideje 5 év, felhasznált műtrágya 1 kh-ra 238 kg.

A termelőszövetkezet kedvezőtlen mezőgazdasági adottságok mellett gazdálkodik, talaja erősen kötött, savanyú, erdőségi talaj, erősen erodált.

Az 1969-es évben kedvezőtlen termőhelyi adottságaira való tekintettel a tsz gyenge kategóriába nyert besorolást, így részére a megyei szervek „vissza nem térítendő állami támogatást” biztosítottak. E támogatásból a tsz építési beruházásokat valósított meg: 2 db 108 férőhelyes tehénistállót, 28+4 ellető elkülönítő istállót.

A szövetkezetre jellemző a nagyfokú szarvasmarha-tenyésztés, de ezen túlmenően foglalkoznak húscsirke előállításal is.

Tóth László főkönyvelő tájékoztatása szerint a tsz 1971-ben beindította a komplex meliorációs beruházást, előreláthatólag kémiai és mechanikai munkákkal együtt, a munka 6. évet vesz igénybe. Bekerülési értéke 15 millió Ft, melyre az állam 70%-os támogatást biztosított. 1972-ben a keszthelyi Agrártudományi Egyetem tervei szerint mintegy 400 holdon, szántón és réten megkezdték a munkát. A tsz melléküzemági tevékenységet is folytat, e melléküzemági tevékenysége: ipari termék előállítása, építőkö fejtése, mely munka jelentős foglalkoztatási és árbevételi lehetőséget biztosít a termelőszövetkezetnek.

A szövetkezet állandó fejlődő tendenciát mutat, nőtt a beruházott vagyon, és emelkedett a fejlesztési és biztonsági alap is.

A talajjavítás meghozta az eredményeket.

1970—1976 között az alábbiakban alakult a termés-
átlag q/ha.

év	búza	tak. árpa	ő. árpa	zab	kukorica	cukorr.
1970	21,4	17,7	—	15,6	31,5	243,5
1971	29,4	24,2	—	24,2	41,9	—
1972	26,0	19,9	—	29,9	30,0	253,1
1973	29,7	27,0	—	29,0	37,9	368,0
1974	43,6	36,2	—	36,2	38,0	445,2
1975	33,1	28,4	—	33,4	48,3	289,1
1976	29,9	33,2	30,4	33,3	49,2	288,0

Az állatállomány is növekedő tendenciát mutat (db)

év	borjú	üsző	hízó m.	tehén	össz.
1970	128	105	92	203	528
1974	202	148	77	227	654
1975	162	153	116	237	668
1976	194	157	99	264	714 ⁶³

Ma már a korszerű nagyüzem útját járja a Határőr Tsz. Az elmúlt huszonöt esztendő tapasztalatai mind negatív, mind pozitív értelemben meghozták a fejlődés további feltételeit. Pontosán napjainkban éli ismét át egy újabb egyesülés viharát, napsütését — ismét egyesülés előtt állnak — de most már ezt az öntudatos dolgozó parasztság kéri, látva az ország többi tsz nagyüzemét, úgy gondolják, itt is még jobb lesz, ha ez az egyesülés megtörténik. Biznak az egyesült erőben, a magasabb színvonalasabb termelési módszerben, az emberek gondolkodásmódjában bekövetkezett változásban.

Adatok a Felsőcsatári Virágzó Termelőszövetkezet-ről, a megalakulástól 1977-ig.

év	áruértékesítés egy munkaegység (1000 Ft-ban)		
	Ft-ban	értéke	összes vagyon
1960	669 000	12,49	2 840
1961	365 000	7,96	4 483
1962	945 512	19,21	4 567
1963	826 000	22,47	5 372
1964	1 239 000	18,00	6 526
1965	1 304 000	14,31	7 420
1966	1 788 000	20,30	5 976

1967. az egyesülés éve: Határőr Termelőszövetkezet
néven

év	áruérté- kesítés Ft-ban	egy mun- kaegység értéke (1000 Ft-ban)	összes vagyon	egy tíz- órás munka- napra jutó ré- szesedés
1967	5 666 000	27,50	17 246	72,65
1968	12 039 000	27,50	18 312	66,96
1963	13 930 000	30.00	21 488	70,25
1970	16 169 000	30.00	25 570	69,96
1971	19 865 000	30.00	24 167	78,27
1972	23 108 000	30,50	24 682	74.00
1973	23 460 000	32.00	25 370	82.00
1974	26 555 000	—	37 388	84,10
1975	28 336 000	—	45 845	90.00
1976	29 527 000	—	26 657	110.00
1977	65 607 000	—	55 604	117.00

Felsőcsatár összterülete:

Szombathelyi járási és városi Földhivatal 1978. évi adatai alapján 1791 ha 75 m², mely a művelési ágak szerint az alábbi megoszlást mutatja:

szántóföld	935 ha 9705 m ²
erdő	509 ha 2065 m ²
rét	82 ha 8693 m ²
legelő	50 ha 6807 m ²
kert	47 ha 7844 m ²
gyümölcsös	7 ha 5661 m ²
szőlő	23 ha 9937 m ²
egyéb terület	32 ha 9363 m ²
egyéb terület	32 ha 9363 m ² ⁶⁵

1968-ban Felsőcsatár volt a járás legjobb véradó községe, a lakosság 14⁰/₀-a adott vért. A közellátás szempontjából a gazdasági mutatók jó átlagos szinten állnak, a megye többi községéhez viszonyítva (pl. 6 rendszeres buszjárat van, továbbá 1 boltja és 1 vendéglátó egység működik.)

Áruellátás tekintetében mutatkoznak hiányosságok, de ezen próbálnak segíteni. A közelmúltban megépült a körzeti orvosi rendelő, újabb villamosítás történt, a propán-bután gáz ellátás is biztosított. E mezőgazdasági településen az emberek nemcsak a termelőszövetkezetben találják meg a megélhetés lehetőségeit, hanem a helyi bánya is munkalehetőséget ad a háztáji földek, a szőlő és a bortermelés is hozzásegít a jobb, a magasabb életszínvonal kialakításához.

Sokan bejáró, ipari munkásként a szombathelyi üzemekben dolgoznak.

A község vezetői igyekeznek politikai, kulturális, társadalmi, állami szervekkel való közös munkát realizálni.

A község horvát lakossága nyelvét századokon át elsősorban a családban őrizte meg. A nyelv megtartásához hozzájárult az egyház is, mivel horvát nyelven folyt a hitoktatás, a prédikáció, a templomi ének-lés stb. A nyelv elszigeteltségéből eredően az egyház nem az irodalmi horvát nyelvet ápolta, hanem az archaikus gradistyei horvát dialektust. Ezen a nyelven nyomtattak imakönyveket, melyeknek a többségét Bécsben és Sopronban készítették.

A két háború között a hivatalos szervek részéről itt is igyekeztek mind nagyobb hatást gyakorolni a magyar nyelvhasználat érdekében.

A nemzetiségi lakosság életében 1945-ben, a felszabadulással következett be gyökeres változás. A Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmánya biztosítja a nemzetiségek szabad nyelvhasználatát és egyenjogúságát, majd az 1972-ben módosított Alkotmány 61. §-a már nemcsak a törvény előtti egyenjogúságot, a szabad nyelvhasználatot biztosítja, hanem az anyanyelven való oktatást, a nemzeti kultúrának és a nyelvnek az ápolását, továbbfejlesztését is.

Marxista—leninista nemzetiségpolitikánk alapján a községben már a felszabadulást követő években megindult az irodalmi horvát—szerb nyelv tanítása, előbb 3, majd heti 4 órában. Az anyanyelvet jelenleg 2 ne-

velő tanítja. Az óvodában a magyar nyelv mellett horvát nyelvű foglalkozások is vannak, egy szakképzett horvát nemzetiségű óvónő vezetésével.

Különböző állami és iskolai rendezvények alkalmával a műsorok egy része mindig horvát (versek, dalok, kórusművek, néptáncok stb.). Az időközönként működő ifjúsági öntevékeny művészeti csoportok műsorainak egy része is a délszláv folklórból merít.

Az anyanyelvi oktatás bevezetéséhez és folyamatos tanításához, továbbá a horvát népi hagyományokhoz és nyelvápoláshoz segítséget nyújt a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége is. A Délszláv Szövetség önálló társadalmi szervezet, 1945-ben alakult. Feladata a hazai délszlávok (horvátok, szerbek, szlovének) anyanyelvi kulturális életének támogatása, a magyarok és nemzetiségek barátságának elmélyítése és továbbá hogy őket a közös cél, a szocializmus építése ügyében mozgósítsa. Az állami és társadalmi szervekkel együttműködve javaslatokat tesz és segíti nemzetiségi politikánk gyakorlati megvalósítását országosan és helyi vonatkozásban is.

A Délszláv Szövetség Országos Választmányának Felsőcsatárról korábban Pezenhoffer Kálmán, a jelenben Osztrics József a tagja. A Szövetség Kulturális Bizottságában pedig Bosics Gusztáv vesz részt.

Sokan közülük magyarul ugyan már jobban fejezik ki magukat, mint ősök nyelvén, de közösségükben nemzetiségiüknek számítanak, részt vesznek ma is kulturális rendezvényeiken és ragaszkodnak régebbi szokásaikhoz. Az iskolában a délszláv nyelvoktatás

mind jobban teret nyer. Az igények és szükségletek kielégítést nyernek e vidéken. Pártunk politikája nagy gondot fordít erre is nemcsak a falunkban, hanem vonzáskörzetében is.

A Délszláv Szövetség kultúrkörútjai során 2—3 évenként az ország más részében élő horvát művészeti együtteseket hoz a községbe, hogy egész estét betöltő anyanyelvi műsort mutassanak be.

A megyében már hagyományos ünneppé vált a nemzetiségi nap, amit minden évben más-más nemzetiségi községben rendeznek meg. Felsőcsatár 1966-ban és 1971-ben volt az emlékezetes esemény színhelye.

A Vas megyei Tanács mellett Nemzetiségi Bizottság működik. E bizottság 2—3 havonként tart ülést és javasolataival a megye nemzetiségi községeinek problémáit segíti megoldani. Felsőcsatárról Bosits Gusztáv a tagja.

A község könyvtárában 1300 db könyv van, ebből 80 kötet horvát nyelvű. Az irodalmi nyelvet többnyire csak a fiatalok ismerik, ezért főleg ők olvassák a horvát nyelvű könyveket. A községbe 90 példányban jár a Narodne Novice c. horvát—szerb nyelvű újság, a Délszláv Szövetség lapja.

A falu fiataljai jó kapcsolatot tartanak az ott tartózkodó határőrökkel, akik nagy segítséget nyújtanak a falu kulturális rendezvényeihez.

Televíziót 1974-ben 92, rádiót 124 családban találunk. Ma már majdnem minden háznál megtalálhatók a korszerű háztartási és gazdasági gépek.

Tervezik egy művelődési ház építését is, amely a falu fiataljainak és a környék lakóinak a fejlődését nagyban elősegíti majd.

1945 előtt az általános tankötelezettségnek sokan nem tettek eleget, illetve nem tudtak eleget tenni. Volt, aki nemtörődömségből, de főleg szegénységből került el az iskolát, ennek következtében nagyon sok volt az írástudatlan, amit bizonyítanak az előkerült régi jegyzőkönyvek: gyakori kereszttel való jelölés, az aláírás helyett.

Az 1942. évi statisztika szerint az iskolának 123 tanulója volt, 2 tanterme és 2 tanítója.

Régebbi iskolája 1913-ban épült és a római katolikus egyház tulajdona volt.

A gazdasági munka átalakulásával együtt változtak az életviszonyok is, megszűnt a látástól vakulásig folyó paraszti munka. Igen jelentősek az általános műveltség vonalán történt változások. Az alsófokú iskolák nyolcosztályosra való fejlesztésére ugyan születtek rendeletek még a felszabadulás előtt, azonban nyolcosztályos általános iskola gyakorlati megteremtésére csak a felszabadulás után került sor. Ma már a 8 osztályt mindenki elvégzi, analfabéta nincs. Az 1973-as tanévben az általános iskolai tanulók száma 109 fő. A tanítás 8 tanteremben folyik.

A délszláv fiataloknak az általános iskola után lehetőségük van arra, hogy anyanyelvüket tovább képezzék középiskolában, főiskolán és egyetemen is.

1971-ben megépült az új iskola. A központi iskolában 15 pedagógus van, ebből 11 szakos, 3 tanító és

egy képesítés nélküli pedagógus tanít. A felső osztályok osztottak, az alsók részben osztottak: 1—3, 2—4 osztályok. A körzetesítés 1960-ban és 1963-ban megtörtént: Vaskeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti—Narda községek kerültek összevonás alá.

Az I—II. osztályok számára a horvát anyanyelvi oktatás heti másfél óra, III—VIII. osztályig heti 4 óra a kötelező foglalkozás.

Sajnos a népesség alakulása csökkenő tendenciát mutat az elmúlt évekhez viszonyítva. Ezt igazolják az alábbi adatok:

évek	1869	1900	1920	1941	1949
fő	656	780	851	833	871
évek	1960	1968	1970	1973	
fő	674	628	595	560	

Az 1920—1941-es évek között levő kisebb csökkenés azzal magyarázható, hogy a békeszerződés értelmében a kettősbirtokosság egy része áttelepült Ausztriába, továbbá míg 1949-ig a népesség száma általában nő, addig 1949—1973-ig ismét csökkenés tapasztalható. Nagyobb számban az 1956-os ellenforradalom idején távoztak külföldre, az ország belsejéből kifelé tartó ellenforradalmi csoportok rémhíreinek engedve.

Másrészt az ipari munkahelyek vonzása következtében sokan költöznek a városokba, elsősorban Szombathelyre.

1970-ben megtisztelés érte a falut, a neve mellé „Határőr község” jelzés került. A név szimbolizálja a falu dolgozóinak szoros együttműködését a határőrséggel.

A spanyol szabadságharc egyik résztvevője, Csatári (Kalsics) József a falu szülötte, aki kapitányi rendfokozatban harcolt a spanyol nép szabadságáért, 1930-ban, a gazdasági válság idején hagyta el az országot. 1936-ban Brüsszelben élt emigrációban, az első hívó szóra a spanyol nép segítségére sietett, fegyvert fogott Franco ellen. A spanyol szabadságharc bukása után 1945-ig még Spanyolországban és Belgiumban élt és csak a felszabadulás után tért haza Magyarországra. Néphadseregünk tisztje lett, mint katona dolgozott, nevelt, építette szocialista hazánkat. 1970-ben ezredesként halt meg Budapesten.

AZ ORSZÁG EGYETLEN TALKUM BÁNYÁJÁNAK RÖVID ISMERTETÉSE

1948-ban Szebenyi Lajos és a vasi származású Ferenczi József geológusok foglalkoztak a Vashegy-csoport kutatásával, ők találták meg a talk lelőhelyet.

A talkpala túlnyomóan finom, pikkelyes csillámokból, kvarcból álló zöldes színű, zsiros tapintású kőzet. Többnyire tektonikus vonalak mentén keletkezik.

Ásványa a talkum $\text{mg}_3(\text{OH})_2\text{Si}_4\text{O}_{10}$ összetételű, monoklin rendszerben kristályosodó, leggyakrabban finom pikkelyes tömött változatban jelenik meg.

Szín: fehér, sárgásfehér, halvány-zöldes. *Steatitnak* (zsírkőnek) nevezik. Őrölt, finom szemcséjű por alakban kerül feldolgozásra.

A *talklencse* a szerpentin-tömzs szegélyén helyezkedik el. Vastagsága az 50 cm—8 m között váltakozik. A szerpentin testet átszelő törések mentén is ment végbe talkozódás. Az elvékonyodott széleken a szerpentin helyenként teljes egészében talkosodott. A szerpentin általános dőlése É, Ény-i, illetve Ny-i. A talkosodott szerpentin sokszor újjasan elágazik, három nagyobb műre való telepet lehet elkülöníteni, de helyenként 7—8 telep is található. A telepek rapszodikus vastagsága igen szeszélyes minőségi változásokkal párosul. A felsőcsatári anyagok kedvezőtlen adottsága a nagy vastartalom (7,0—9,5%-ig) kedvező tulajdonsága pedig az alkáli szegénység. ($\text{Na}_2\text{O} = 0,17\%$, K_2O csak nyomokban.)

E kis vasi faluban 1952-ben nyitották meg a bányát, mintegy 30 fővel, egy elhagyott malom szomszédságában.

A bányanyag ásványtanilag igen változatos. A talkumként termelt anyag csak talkosodott vagy még inkább kloritosodott szerpentin. Talknak nevezni csak ipari vonatkozásban helyes, mert a gyakorlat a talkával egyező tulajdonságait értékesíti.

Főként az iparban, a vegyianyag- és gumigyártásban, továbbá a mezőgazdaságban használják fel, mint a különféle anyagok hordozóját, vívíanyagát.

A bánya megnyitásáig az ország szükségletét külföldről, főleg Ausztriából, Koreából szerezték be.

A kezdeti nehézségekkel küzdő üzem lassan fejlődésnek indult. 1957-ben már naponta 12 tonna őrölt talkum került ki az őrlőből.

Az 1960-as évek már meghozták a várva-várt eredményeket. A létszám 40 fő, később 90 főre emelkedett. Több dolgozó kapott kormánykitüntést, miniszeri kitüntést, 1961-ben pedig a bányásznap munkaversenyben a 3. helyre kerültek.

Ezekben az években éves viszonylatban elérték a tizenégy—tizenhatezer tonna talk kitermelését is. 1965-ben a létszám már 100 fölé emelkedett.

Bajnos az 1966—67-es években visszaesés mutatkozott a termelésben, mivel a mezőgazdaság kemizálásával a megrendelő felek részéről nem történt olyan mérvű megrendelés, mint az előző években. A további termelés, valamint a dolgozók kereseti lehetőségének biztosítása érdekében Tegyei István üzemvezető és a dolgozók arra törekedtek, hogy a nehézségeket leküzdve, különféle bér munkát vállaljanak, így pl. dolomit, üveg, bentonit, mangánérc őrlésével is foglalkoztak, de őröltek már szovjet Krivoj Rog-i vasércet és kohósalakot is.

A termelés visszaesése következtében a létszám is csökkent. 1973-ban már csak 25 szakmunkás és 24 segédmunkás dolgozott a bányában. Aki ismeri a bányászok életét, az tudja, hogy e nagy energiát igénylő munka milyen megpróbáltatásnak teszi ki az embert. A talkumbányászok mindent megtesznek annak érdekében, hogy a föld gyomrából minél több talkot szedjenek ki, és az ország szükségletét kielégítsék.

Természetesen a bánya vezetősége is mindent megtesz a bányászokért. Az egészségügyi és szociális problémák megoldottak. 1973-ban egy vajúrnak általában 3000—3300 Ft volt a havi jövedelmé. (Ez az összeg olyan megfogalmazással, hogy „bányász” nem mond sokat.) Tudvalevő, hogy a „Felsőcsatári Talkumbányászok”-at földalatti üzemként sorolták be az Érc és Ásványbánya Vállalatnál. Ők csak (viszonyítva pl. a bányászokhoz) 110—120 méter mélyen dolgoznak a föld alatt.

A termelés értéke 1973-ban a vegyesörléssel együtt 9 millió Ft volt. A jelzett összegből 35,2 nap részese-dést kaptak a dolgozók. Az üzemi fürdőt közel száz-ezer forint értékben újjáépítették. A közétkeztetést megoldották. A dolgozók munkába járása nem probléma ma már, mert a vállalat gépkocsival a helyszín-re szállítja a bányászokat. Egészséges ivóvizet is biztosítottak. A dolgozók munkakörülményeit nagymértékben javították: egymillió forintot költöttek a bányavilágításra, az őrlőmű berendezéseit, a lakatosműhelyt is korszerűsítették. Lent a bányában pörgetett és vasbeton ácsolás is található, a szellőztetést mesterségesen is megoldották, így a bánya levegője jónak mondható.

Vizesfúrást és újabb, nagy teljesítményű porelszívó berendezést helyeztek üzembe, így a foglalkozásra oly jellemző szilikózis-veszélyt jelentősen csökkentették. A dolgozók érdekét szolgálja a munkába állított vízöblítéses fúróberendezés is, a fúrógépek alá fúrotámokat helyeztek, hogy a nehéz fizikai munkát

könnyítsék, de még így is marad nehéz munka, mert a rakodás csak kézi erővel lehetséges lent a bányában.

Az üzemben jelenleg 5 szocialista brigád dolgozik tervszerű, kitartó munkával, így többen már megkapták a szocialista brigád érem ezüst fokozatát.

Megemlítendő még a bánya területén levő kőfejtő, amely a helybeli tsz kezelésében van, a bányauzem csak műszakilag patronálja, és esetenként szakmai tanácsokkal látja el.

ADALÉKOK A FALU NÉPRAJZÁHOZ

Felsőcsatárba érve egyutcás, szalagtelkes, soros beépítésre találunk. A falu legrégibb utcái: *Bogdán*, az új neve *Jókai utca*, *Pástá* (legelőt jelent), ma *József Attila* néven ismert, *Krácsicá*: (rövid föld jelentésű) új neve: *Arany János utca*, *Kjánác*: a Csordahajtot nevezik így, szűk utcát is jelent, miután a sertések terelésére a szűk utca volt alkalmas.

A község nagy részét ősi horvát családok lakják: pl. Glavanits, Kovacsics, Homosits, Osztrosits, Veszelits, Kalcsics, Bencsics.

Mint általában mindenütt falun a házakat itt is külön melléknévvel illetik. Pl. Homosits családot, miután Ausztriából, Vlauviból származtak Vlauviéknak hívják, Osztrosicsékat Mátoliéknak nevezik, Mátyás nevű ősük után. Glavanitsékat kovács ősük után Kovácsévi melléknévvel illetik.

A község kilencven %-a, kb. horvát anyanyelvű, főfoglalkozásuk a földművelés, állattenyésztés. A régebbi időben lent és kendert is termeltek, és általában volt az ezzel kapcsolatos feldolgozó munka is. Minden háznál fontak, sok helyen szőttek is.

Régen nagyon sok fakéményes ház volt, sőt még

pár évvel ezelőtt is volt a faluban ilyen ház, pl. az Arany János utcában a Horváthék háza.

A házak boronafalúak vagy sövényfalúak voltak. A pajták a telkek végében az udvarban keresztben helyezkedtek el. A tetőzet a házakon és a pajtákon snuppból volt.

A konyhában zajlott le a család élete, itt főztek, étkeztek és aludtak is. Az asztalt a sarokban helyezték el, pad vette körül. A konyha hátsó részében volt az agyagból és földből rakott kemence, előtte a padló.

Később kettéosztották a konyhát és ebből lett a szoba, a konyha, de továbbra is a konyhából fűtöték mind a két helyiséget.

A leggyakoribb építkezési forma később a háromosztású ház volt (szoba, konyha, kamra). Itt már a konyhának alárendeltebb szerepe volt.

A szoba bútorzata: asztal (stol), sarokpad (stolica vagy klup), székek (stolci), a fal mellett ágyak (steje) egymás végében, a szekrény (hormar) tetején a díszes üvegek, poharak, szobrok. A sokfiókos szekrény (sublot) is megtalálható volt. Nagyobb családoknál a supedli (supedli) is a bútorzathoz tartozott, ez a pótágy szerepét töltötte be, nappal az ágy alá visszatolták, hogy a helyet ne foglalja, este kihúzták és ezen aludtak. Ma már csak a szót, a nevét ismerik, de mint bútoradarabot nem használják. A „tulipántos láda” (ladica) is a bútorzat része volt, itt tartották a férjhez menő lány stafíringját, hozományát. A mestergerendáról lelógó rúdra akasztották a csizmát és egy-

egy ruhaneműt, közel a kályhához, hogyha esetleg vizes, reggelre megszáradjon. A kisgyermeket bölcsőbe (zipka) fektették.

A ház elé tornácot (ternac) is építettek a ház egész hosszában, ez különösen Alsócsatáron, de Felsőcsatáron is megtalálható volt. A házak elejét a kiskert, a virágoskert díszítette. Az udvarokban a galambdúc és a kút, főleg a közös kút, ami a mezsgyére épült, még ma is nem egy háznál megtalálható.

Ruházat: a nők a fejükön keszkenőt hordtak, a szoknya majdnem bokáig ért, alsószoknyának 2—3 szoknyát vettek fel. Ingjük vászonból készült, amit maguk szőttek, széles csipkés réklit, puffos ujjú blúzt, mélyen kivágott mellénykét hordtak. A derekukon övet viseltek, továbbá az öltözetet egy fodros, csipkés félkötény egészítette ki. A blúz fölé a mellükön keresztbevetett kendőt kötöttek. Ruhájuk kékfestő anyagból készült, ha gyászoltak fehér ruhát viseltek.

A lányok a hajukat főleg egy copfba fonták, az asszonyok kontyot viseltek.

A férfiak nyáron nadrág helyett rojtos, fehér vászongatyát hordtak, bokáig érő rojttal, fehér vászon-inggel, kék vászonköténnyel. Ünnepi viseletük: fekete posztónadrág, fehér vászoning, dolmány, fekete kalap, tollal díszítve, kék vászonkötény. Régebben bocskort, később csizmát viseltek.

A gyermekek nemre való tekintet nélkül 5 éves korukig hosszú ingben jártak, a fiúkon kalap, a leányokon kendő volt. 8 éves korától a fiúgyermek rö-

vid inget, bő fehér gatyát, sima kötényt és pruszlikot viselt.

Természetesen az itt leírt bútorzat, ruházat, szokások ma már nem használatosak, vagy csak valami kis töredéke él, de azért a nevét a tárgyaknak, a ruháknak és egy pár szokást az idősebbek ismerik.

Azt viszont meg kell említenem, hogy a fiatalok itt is mint a világban máshol, a régít próbálják visszavarázsolni az öltözetben, bútorzatban, a viseletben. Az igaz, hogy nem abban az értelemben és nem olyan körülmények között szeretnének élni, mint elődeik, de lakásdísznek némely helyen berendezési tárgynak is használják elődeik bútorzatát.

A sarokpadon a faragott székeken, a süllyesztett fiókos asztalokon, a tárgyakon a mai ember munkája látható, de mintát a 150—200 év előtti csodásan faragott tárgyak adják. A sublót is megtalálható nem egy háznál, a supedli viszont teljesen kiment a divatból, a faragott láda is megtalálható, persze az is új kivitelben, természetesen a mestergerendáról már nem lóg le a csizma és nem szárítanak ott semmit, viszont a bölcső nagyon sok háznál megtalálható, főleg a fiatalok készítetik, mert hisz ez divat... a régít utánozva, kényelmes körülmények között, központi fűtéses modern házakban élni.

A ruházat egy-két idősebb embernél, asszonynál még a sublatban megtalálható, de ők sem viselnek már régi ruhát, szinte mindenki modernül öltözködik akár fiatal, akár öreg.

A régi viselet (a fehér vászon rojtos gatyá, a csipkés rékli és a 3—4 alsószoknya, húzott szoknya és pruszlik, már az 1900-as évek elején szinte megszűnt, kiment a divatból. Némi csökevénye az ezen öltözködésnek még az 1940-es években megvolt, de már szerényebben, az akkori 60—70 évesek még viselték a 3—4 alsó szoknyát, a bársony fekete pruszlikot, de a férfiak már a fehér rojtos gatyát nem.

HÁZIIPAR

Hajdani háziipara igen jelentős volt. Termeltek lent és kendert egyaránt. A lenből a ruházatukat készítették, a kenderből inkább a használati eszközeiket: zsákokot (vríca), a fűhordóruhát (papenjak) és az ágyba tartozó szalmazsákokot (strosok), amit szalmával, kukoricahánccsal tömtek ki, és azon feküdtek. Ma már a len és a kender termelése erősen visszaesett, szinte kihalófélben van.

Hosszú téli estéken a fonóházakban összejöttek a lányok, asszonyok és közösen dolgoztak, vitték magukkal a rokkát és a guzsalyt, lent törtek, tiloltak, pergett a rokka, szőtték az erős vásznat. Minden héten más háznál találkoztak, sokszor éjszakába nyúlóan ment a munka és a dal, mert munka közben daloltak és a legények is segítettek.

Azt tartották, hogy a leány addig nem mehet férjhez, amíg nem tanul meg fonni, szőni. Hozományához tartozott a rokka, a tulipános láda, amelyben saját kezével készített hozományát, stafírungra állott.

A faluban takácsmester, mint iparos csak 1744-ig szerepel nyilvántartásban, mégpedig Alsócsatáron és Felsőcsatáron is egy-egy fő. Ezt a mesterséget a falu leányai és asszonyai is elsajátították.

Az idősebb asszonyok szerint a következőképpen készültek a nagy munkához: április végén elvetették a kendermagot, és amikor jó másfél méter magasra megnőtt, akkor már hozzá lehetett kezdeni a nyűvéshez, amit kézzel végeztek. Kitépték a földből és kévékbe kötötték, szekerre rakták, hazaszállították.

Leszedték a magot (magnyűvővel, gerebennel) utána 2—3 hétig áztatták (az áztatást a Pinkában végezték, a lent cölöpökkel erősítették a parthoz, a tetejére jó nagy követ tettek). Erre azért volt szükség, hogy a len állandóan vízben legyen, ázzon, továbbá, hogy a folyó el ne sodorja.

2—3 hétig hagyták ázni, majd jól kimosták, hogy az elrothadt anyagot kiszedjék belőle, előmelegített kemencébe tették, ha jól megszáradt kiszedték, és az erre a célra készített törőfával (balac) megtörték, majd kendervágóba, utána tilolóba tették, hogy az apró pozdorjától megszabadítsák.

A kitilolt anyagot megfésülték gerebennel (lenfésű). Aztán a rostot felkötötték a törzsökre (baba), ami háromlábú 1,5 m magas munkaeszköz. Ennek a tetejébe kötik fel a lencsomót és onnan sodorják a fonalat, közel helyezik a rokkához (prelac). A fonó az egyik lábával a rokkát hajtja, a kezével pedig sodorja a fonalat. Az orsókon összegyűlt fonalat motollárra hajtották. A motollán még nyers szürke színű fonal van, ezért ki kell fehéríteni. Ezt úgy csinálták, hogy lúgot készítettek fahamuból, ebben a forróvizes lúgban jól meghempergették a fonalat, utána ismét leöntötték forró lúggal, így hagyták állni 2 napig,

majd kiszedték és a tiszta vizű Pinkában jól kiszülták.

Ezt háromszor megismételték és végül kitették száradni, majd felgombolyították a szép fehér fonalat. A lányok ezután hozzáállhattak szőni a kelengyét.

NÉPSZOKÁSOK

A családi élet fontosabb eseményeinek a születésnek, keresztelésnek, lakodalomnak, temetésnek stb. külön-külön megvan a maga szokása, szertartása a nép íratlan törvényeiben.

Kereszteléskor általában a testvért, közeli rokont, vagy barátnőt hívják meg keresztanyának. Régen több keresztszülőt is választottak, de más családból a keresztanyát és más családból a keresztapát. A születés után a *komaasszony* a *beteg-asszony*nak „gömbölyű fejhordó kosárban” (kerekes kosárban) a fején vitte az ételt, italt, 3 naponként váltva a keresztanya és a keresztapa családja. Mégpedig finom, ízletes tyúkhúslevest, csirkepaprikást, borjúpörköltet, hozzávaló köretet, bort, tortát.

Ezt nevezik *komálásnak*. Ez alatt a gyermeket is megkeresztelték. A szülők helyett a komahívó meghívja a vendégeket és felkéri a komát, keresztszülőket, hogy vigyék a gyermeket a templomba.

Felsőcsatáron még a közelmúltban is divatos volt, hogy a keresztelés után a gyermekkel együtt betértek a kocsmába és ott szórakoztak, ettek-ittak, mulattak. Ma már csak a háznál tartják az ún. *paszitát*.

A *paszitára* minden meghívottnak 1 liter bort és egy tortát illett vinni. A gyermeknek ajándékot adtak és adnak ma is, pl. arany nyakláncot, fülbevalót. Az újszülött régebben a keresztanya nevét kapta, de ma inkább divatos nevet adnak a gyermeknek. A múlt században szokás volt a bölcsőbe, pólyába vagy a fürdőteknőbe pénzt tenni. A keresztszülők kötelességüknek tartották, hogy keresztgyermeküknek a nagyobb jeles ünnepekre ajándékot vegyenek.

Lakodalom: A házasság ceremóniája a leánykéréssel kezdődött. Két kérő a vőlegény kíséretében megjelent a menyasszony házánál. Megkérték a szülőktől a vőlegény részére a menyasszonyt. Ha azok beleegyezésüket adták, a vőlegény és a menyasszony kezet fogott, ez volt az ünnepélyes kézfogás (*zaruke*).

A menyasszony a vőlegénynek egy kendőt adott át, mely kendő a jegyesség „tárgyi” biztosítéka volt. Ma már a jegykendő váltása nem divat. Ellenben az a szokás, hogy a menyasszony a vőlegénynek inget vásárol, melyet majd az esküvőn vesz fel, a vőlegény a menyasszonyi csokrot készítteti el. A jegykendőváltás után 3—4 hétre megtartották az esküvőt, általában az őszi munkák befejezése után, de leginkább a farsang idején. A vendégeket a lakodalomra a vendéghívó hívja meg (*pozivác*). Feladata, hogy vidám, hangulatkeltő versekkel, rigmusokkal meghívja a rokonságot, ismerősöket, általában a falu apraját, nagyját. Kalapját és a vendéghívó botját színes szalaggal és virággal díszítik fel. Minden háznál illik egy pohár bort innia, ő pedig jó reggelt kíván a háziaknak.

A vendég-hívogatók egyike: „Jó reggelt, jó reggelt, minden jót kívánunk! Üzeni az öreg János bácsi legkisebb fia: meghívja a család apraját, nagyját, öregét, fiatalát, az egész családot. Amit Ádámtól, Évától kaptunk: egy tál káposztára, egy üveg borra, pecsenyére. Vasárnap este vacsorára.”

A lakodalom előtti napon tartották a leánybúcsút, amikor a leány elbúcsúzik a barátnőitől, ugyanígy a vőlegény a barátaitól. Pénteken délután az asszonyok elkészítik a levestésztát, folyik a sütés, főzés előkészülete. Szombaton reggel van a kuglófsütés, savanyúság készítése, tyúkok levágása, tisztítása, előkészítése, disznóhús ledarálása vagdalthúsnak vagy rántott húsnak való felszeletelése, a beszózása, az edény beszerzése, a zöldség tisztítása a levesbe, a tomatisztítás, reszelés.

Szombaton tovább folyik a nagy készülődés, sütés-főzés. Vasárnap délután 5—6 óra tájban a vőlegény házában gyülekeznek a vőfények, sorban összeszedik a koszorús lányokat, mennek vissza a vőlegény házába, és az alábbi dallal búcsúztatják a vőlegényt:

Otprite nam majka, vaša kuh'njska vrata
Da vam izpeljamoj vašega junaka
(Édesanyám nyisd ki a konyhád ajtaját,
hogy kivezessék legény fiadat.)

A búcsúztató alatt a zenekar vidám nótákat játszik, majd a két első koszorúslány közrefogja a vőlegényt, aki viszi a menyasszony csokrát és mennek a menyasszonyért, ahol az alábbi dalt éneklik:

Došli smo špoštenjem špoštenim,
Junakom va vašu hižicu po vašu rozicu.
(Becsülettel érkeztünk a legénnyel
Önök házába lányukért.)

Amennyiben a faluból elvitték a menyasszonyt, csalágot húztak ki a lakodalmas nép elé, ami a vőlegény erszényének rovására ment. Ugyanis amíg nem fizetett, nem váltotta meg a menyasszonyt, a falu legényei nem engedték tovább. Ha fizetett, mehettek, és egészen a templomig kísérték őket. Közben elbúcsúztatják a menyasszonyt is, majd indul a menet a polgári és egyházi esküvőre.

A leánykiváltás szokásával kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy e szokás már nem él, szinte egészen leegyszerűsödött e lakodalmas ceremónia, de az idősebbek még emlékeznek rá.

Dagó Alajos azt írja a leánykiváltás szokásairól munkájában, hogy e hagyományt többen is kutatták, így már Tagányi is kereste két aspektusból is. Egyik a külsően kívül álló (exogam) házasság tilalma, szinte számos példa akadt. Ebben az esetben a kiváltás egy ősrégi szabály maradványa volna; a másik pedig a középkorban oly sokszor előforduló földesúri jog, hogy a földesúr megakadályozhatja azt, hogy jobbágysági leányai olyan személyhez menjenek férjhez, aki más úrnak szolgál. A további megállapítása az, hogy a menyasszonykiváltás szokását kizárólagosan 1848 előtti jobbágyfaluból alakult községekben emlegetik, az exogam házasság tilalmáról inkább neme-

si vagy szabad kerületbeli községből vannak példák. A mi példánk arra utal, hogy a menyasszonykiváltási szokás eredetét inkább a földesúri jog körül kell keresnünk.

II. József 1785. évi rendeletében megengedte, hogy a jobbágyság az uruk akarata ellenére házasságot kössenek, erről azt írja a szerző, hogy ez az engedmény arra utal, hogy e rendelet kiadása előtt az örökösjobbágyságnak nem volt mindig joga a szabadon való házasságkötésre.

A római jog szerint a rabszolgáknak nem volt jus connubije, „azaz nem volt jogképességük arra, hogy érvényes házasságot köthessenek”. A rabszolgák által létesített nemi viszony tehát pusztán tényleges állapot (contubernium) volt.

I. István törvényei között is találunk példákat, törvényeket a fent említett jogokra, pl. szabad vagy szolga más szolgájával paráználkodik, az veréssel vagy hajnyírással bünhődik. „Ha pedig szabad ember más szolgálójával, a szolgáló urának hozzájárulásával köt házasságot, ő maga is szolgálóvá válik. Tehát, ha a szolgáló ura a házasságba beleegyezett, érvényes házasság jött létre, de a házasságkötő szabad személy büntetés alá esik, ha azonban a rabszolga ura a házasságkötésbe bele nem egyezett, nem is jött létre házasság, és így csak paráználkodásról lehet szó.

A földesurak a jobbágyság elszegényedését is igyekeznek megakadályozni. Pl. a jobbágylányok öröklését is korlátozták, egyszerűen megtiltották, hogy a ki-

házasságon kívül bármit is adjanak a leányoknak hozományként.⁶⁶

Legalább 7 koszorúslány és ugyanannyi vőfény van a menetben. A vendéghívó vállán a vendéghívó bot csúcsa szalagokkal van feldíszítve, kalapja szintén díszített. Amíg az ifjú pár bemegy a plébániára beiratkozni az anyakönyvbe, addig a kint várakozó lakodalmas tömeg a templom előtt táncra perdül a cigánybanda vezetésével. Régen a vendéghívó perccet és cigarettát dobott a báméskodó tömeg közé, énekeltek, hangosan kurjongattak és kiabáltak.

Ma az asszonyok kalácsot és süteményt osztogatnak az utcán álló tömegnek. Az esküvő után is táncolnak a templom előtt, aztán indul a menet a lakodalmas házba. Itt csak akkor engedik be őket, ha az udvaron is táncoltak és énekeltek. Vacsora előtt a házigazda összeszedi az ajándékot és az alábbi mondatokat mondja:

Hod'te žene nos'te dare pokošare,

Ka iz puta, ka iz kuta.

(Jöjjetek asszonyok hozzátok az ajándékot, kosár számra a sarokból, az útról.)

A szakácsnők összetörnek egy tálat, és ezt mondják:

Onde se neka ljubav razpravi,

Kad se zdila još jedno skupa spravi.

(Akkor bomoljon fel ez a szerelem, amikor ez a tál még egyszer összeáll.)

Közben a tálalók is megjelennek és közösen énekelnek:

Stačilo, stačilo ovo ti je juhe,
Ter si poglej ljude, su li ti si skupa
(Vőfény, vőfény itt a levesed,
Nézd meg az embereidet itt van-e mind).

Išal sam po selu doli i no gori,
Nigdir nisam našal ljudi vani stati.
(Mentem a faluban lefelé és felfelé,
Sehol sem találtam kint álló embereket).

Ovde sam je našal kol' stola siditi i
boga moliti.
(Itt találtam őket az asztal körül ülni
és imádkozni).

Majd megkezdődik a vacsora, kezdetét veszi a hagyományos étrend: húsleves, finom vékonyra vágott tésztával, különböző húsféleségek, szárnyasok, mártások, különböző köretek, torták, aprósütemények, kuglófok, kalácsok, bor. A vacsora után közvetlenül megjelennek a szakácsnők bekötött kézzel, jelezvén, hogy megégették a kezüket és nincs orvosra pénzük, most azért könyörögnek a lakodalmas néphez, hogy adjanak pénzt.

Az első koszorúslány sorban köszönti a vendégeket az alábbi szöveggel:

Marica rožica budi zdrava,
Zelena je kak' i trava

Marica rožica budi zdrava.
(Márica rózsaszál légy egészséges,
zöld az akár a fű.
Márica rózsaszál légy egészséges).

Majd kezdetét veszi a mulatozás, a csóktánc, a pártánc és végül a menyasszonytánc.

A koszorús asszony leveszi a fátyolt a menyasszony fejéről és a vőlegénytől elkéri a virágját.

A vendégek körbeállják az ifjú párt és közben énekelnek:

Igrači, igrači veselo na tanac,
sad čemo razvezat zaručnjici venac.
Zenészek, zenészek vidáman húzzátok a talpalá-
valót,
most vesszük le a menyasszony koszorúját).

Zaručnjici venac, a njemu kiticu,
sad čemo začet is drugaću privacu.
(Menyasszony koszorúját, vőlegény virágját
és most új szokást kell megkezdenünk).

Utána megszöknek a fiatalok, a koszorúslányok, vőfények, tálalók megkeresik őket és összekötik köztük az ifjú párt. A kiszabadulásukért pálinkával fizetnek.

Höggöbben a szülők befolyásolták a párválasztást. Főleg a vagyoni helyzeten volt a hangsúly. Gazdag ember fia csak gazdag lányt vehetett el. Gyakori volt a rokonságon belüli házasság — a birtok elaprózódá-

sának elkerülése végett. — A rokonházasságok az utódokra is károsan hatottak. Ma már másképpen látják a helyzetet. Különbösen is olyan nagymérvű az elvándorlás és a beházasodás idegenből, hogy ez a szokás egészen kiküszöbölődött.

Elhalálozás: Ha valaki meghalt, a legjobb ruhájába öltöztették fel, fehér lepedővel letakarták és a háltotti ágyra fektették. Bent a házban ravatalozták fel, ahol élt, lakott. A siratás, a jajveszékélés egymást követte. Három éjjel tartott a virrasztás, amelyen nemcsak a család, hanem az egész falu is résztvevett. A harmadik nap kivitték az udvarra a koporsót és a végső búcsúztatásra ismét összejött az egész falu.

A koporsó közvetlen közelében, jobb oldalt a fejénél a legközelebbi rokon (férj, feleség, anya, apa, gyermek), majd a rokonsági fok szerint következtek a többiek. A pap elvégezte a búcsúztatást, és indult a menet a temető felé. A temetőben a pap a katolikus szertartásnak megfelelően indította utolsó útjára a halottat. Virágot és hantot is dobtak a sírba. A koporsót a temetőig felváltva a legközelebbi jóbarátok vagy rokonok, általában hatan, férfiak vitték. A temetés után torra mentek vissza a házhoz. A toron csak a legközelebbi rokonok, jóbarátok vettek részt. Ilyenkor főtt sonkát, uborkát, teát, pálinkát, bort és kuglófot szolgáltak fel.

Ma a halottat a temetőben levő halottas házban ravatalozzák fel.

A **rönkhúzásról** más néven szégyenfahúzásról, mely esetenként Felsőcsatáron is volt, mint népszokásról

mostanában nem tudnak. Az idősebbek elmondása szerint kb. 40 évvel ezelőtt volt utoljára.

A szégyenfahúzás az alábbiak szerint zajlott le.

A népszokásra akkor került sor, ha a faluban a farsang ideje alatt nem kötöttek házasságot. Húshagyókedd előtti vasárnap este a kocsmában táncmulatsággal kezdődött a farsangvég.

Hétfőn korán reggel a legények (16—24 évesek) összejültek és megkezdték a szertartást: szalonnát, tojást és búzát gyűjtöttek. Az útjuk főleg a lányos házakhoz vezetett.

Beérve a házba egyik legény előadja, hogy a „tűzhártsultak” részére gyűjtenek és kéri, hogy adjanak egy kis szalonnát, tojást stb. Közben a ház ura megkínálta a legényeket borral és sonkával.

Este az összegyűjtött ételmet bevitték a városba, főbathelyre és eladták, és az így szerzett pénzt a mulatságban elköltötték, ebből fedezték a kiadásokat.

A falu legidősebb leánya és legénye volt a menyasszony, illetve a vőlegény, a többi leány koszorúsleánynak öltözött, a legények pedig vőfénynek. 15—20 pár szokott így összegyűlni. Még két tanú, a násznap és a koszorús asszony tartoztak a menethez. Formázatosan mindenki az esküvői szertartásnak megfelelően öltözött fel.

A rönköt jó előre már beszerezték és hétfőn korán reggel a kocsmá elé szállították, dél körül már gyűltek a kocsmá előtt. A lányoknak az volt a feladatuk, hogy a rönkös szekeret feldíszítsék. A rönk táncpén foglalt helyet a menyasszony és a vőlegény.

A szekér jobb oldalán a koszorúslányok, a bal oldalán a vőfények haladtak. A szekér után ment a két tanú, a násznagy és a koszorús asszony, majd a zenekar, és végül hozzájuk csatlakozott a falu apraja-nagyja is.

A tömeget egy bohóc szórakoztatta és borral kínálta, közben a menyasszonyt és a vőlegényt gúnyolta, hogy nem szégyenlik magukat? Nem kellett senkinek, nem tudtak megházasodni. A felvonulást a falu főutcáján rendezték, majd visszatértek a kocsmáma elé. Itt elárverezték a rönköt is és kezdetét vette a reggelig tartó mulatság.

Amennyiben a faluban a farsang ideje alatt volt házasságkötés, így természetesen nem volt szégyenfahúzás, de volt rozmaringolás, amely népijáték az alábbiakban zajlott le:

E népszokás főleg a megye nyugati részén a horvát községben volt hagyomány. Farsang előtt egy héttel a legények sorba járták a lányos házakat, és búzát szedtek, amikor már 14—15 kg-ot összegyűjtöttek, eladták. Ez volt az úgynevezett *mulatópénz*. Ebből fedezték a kiadásokat a rozmaringolás idején.

Farsang utolsó vasárnapján a legények, lányok vidám, hagyományos dalokat énekeltek, tréfálkoztak és táncoltak. Este bált rendeztek a falu kocsmájában. Hétfőn reggel a falu apraja-nagyja kivonult a szőlőhegyre, a lányok — ki-ki saját pincéjében — már várták a legényeket, akiket zeneszóval kísértek. A legények sorba járták a szőlőhegy pincéit, énekeltek, mulattak, majd felkeresték azokat a pincéket, ahol másnap, kedden rozmaringot szedtek. A szőlőhegy

hangos volt a vidám farsangi hangulattól. Így felejtették el az év minden bűját-baját. Estefelé levonultak a falu kocsmájába, ahol hajnalig tartó mulatság vette kezdetét. Másnap (kedden) az esemény csúcspontja a rozmaringszedés és a színes felvonulás következett. Rozmaringot régebben csak a felnőtt legények szedhettek (18—24 éves korig), ma a legidősebb 20 éves korú.

A legények sötét ruhát, fehér inget, fekete kalapot viseltek, melyet nemzeti színű szalaggal díszítettek.

Kedden délután felvonulás közben a fiatalok zenekar kíséretében szebbnél-szebb dalokat énekeltek, közben kurjongattak, táncoltak.

A lányos házak elé érve összefogózva énekeltek, sorban bementek a házba. Ha a gazda fogadja a legényeket, akkor a kapu tárva van. A nyitott kapun át táncolva haladtak be a házba. (Ha elkerülték a házat, akkor a leány abban az évben udvarló nélkül maradt.) A család felkészült a vendégfogadásra. A legidősebb legény engedélyt kért a rozmaringszedésre. Majd tánoba hívják a ház asszonyát és leányát, közben a ház népe szorgalmasan kínálhatja a vendégeket. A gazda leánya feltűzi az előkészített rozmaring-szalakat a legények kalapjára, a legszebb szálát a kiválasztott legény kapja. Miután ettek, ittak, táncoltak, elköszönnek, megköszönik a szíves vendéglátást, és egy házzal odébbállnak. A mulatozást este a kocsmában folytatják. A tulajdonképpeni farsangbúcsúztatás itt történik. A lányok és legények egy

szalma-bábut készítenek, amely jelképesen a megszemélyesített farsangot jelenti. Az összegyűlt vendégsereg ceremónia közepette vidám, siratótemetést rendez, — eltemeti a bábut. A régi hiedelem szerint ezzel a rosszat, a gonoszságot, a bajt, a szomorúságot tüntetik el a környezetükből. Ezután éjjelig tartó dínomdánom következik, mert másnap (szerdán) már böjt van, de a legények mitsem törődve a szerdaböjttel, még egy utolsó mulatozásnak engednek. Korán reggel „hamvazkodnak” a kocsmában, közülük a legidősebb a pap szerepét kapta, hamuval a sorbatérdepelő legényeket meghamvazza. Homlokukra hamuból keresztet rajzol, majd minden legény egy kupa pálinkát kap. Amikor a ceremónia befejeződött, a kocsmárosné seprűjével szétkergeti a mulatozó társaságot és így ér véget a mulatság.

Az idősebbek elmondása szerint a rozsmaring a leány tisztaságát jelképezte. A virágot aztán orvosságnak, szüreti bálokon, ételízesítőként és temetéskor használták fel. Temetéskor, ha fiatal fiú halt meg, akkor a lányok a gyász jeléül hajukba bal oldalt rozsmaringot tűztek. A fiúk a jobb karjukra fehér szalaggal kötötték a rozsmaringot. A régi öregek azt is tartották, hogy a halottnak nem kell levagdálni a rozsmaringot, mert elszárad a fa gyökere és nem hajt ki újra.

Abban az esetben, ha fiatal leány halt meg, a rozsmaringolás úgy történt, hogy virrasztás idején egy tál mohába rozsmaring szálakat szúrtak, amit a teme-

téskor egy fehér szalaggal összekötöttek és bedobták a sírba.

Húsvétkor a lányok hímes tojást adnak a fiúknak, és ők meglocsolják őket, régebben egy jó kanna vízzel leborították a leányokat.

A Mikulás-szokást is megtartották a mai napig. December 6-án a zörgőláncos mikulások sorra járnak a házakat, ahol kisebb gyermekek vannak. Fejükön süveg, közepén arany kereszttel, köpenyük kifordított régi bunda, kezükben hosszú püspökbot. Mellettük a krampusz is megjelenik, ez már sokkal ijesztőbb maszkarában, különböző torz álarokban, farkat és szarvat is ragasztanak neki, hogy minél ijesztőbb legyen a megjelenése.

Az aprószentek is megmutatják magukat: jó egészséget kívánva, jól megkorbácsolják a járókelőket. Jókívánásaikért ajándékot kapnak viszonzásul.

Karácsony estéjén a gazdaasszony, hogy sok csibéje legyen a következő évben, száraz aszalt almát, körtét vagy diót szórt a szobájában széjjel, a gyermekek összeszedték, miközben kiáltották: ju, ju, ji.

Ezen az estén a házakat virágvasárnap barkával kívülről-belülről megfüstölték, hogy a házról a szerencsétlenséget elűzzék.

Karácsony estéjén még az ünnepi kalácsot is megütötték, majd éjjelkor az egész család éjjeli misére ment.

Ortutay azt írja „népünk hiedelemvilágáról beszélve elsősorban mindig is erre a kozmikus egységre, a természetfölötti, a természet és az ember egységére kell gondolnunk”⁶⁸

Tehát a természet és az ember, valamint a természetfölötti erők jó vagy rossz hatású (gátló, segítő) tényezők e hármasságban elszakíthatatlanok egymástól.

A hiedelemvilág Felsőcsatáron ma már csak az idősebbek emlékezetében él, ők számon tartanak régi mondásokat, szokásokat, s megtartják azokat az íratlan törvényeket, melyeket hiedelemviláguk ébren tart. Ezek az emberek zárkózottabbak, nehezebben közelíthetők meg. Mégis sikerült pár ilyen emberrel találkoznom és szóra bírnom őket.

Adatközlőim elmondták az alábbi hiedelmeket, szokásokat, babonákat, melyek így, három nagy csoportra oszthatók:

1. A *természeti jelenségek* által előidézett hiedelmeket, babonákat tartják számon, 2. az *ember közvetlen életéhez, környezetéhez* tartozókat, valamint 3. az *állatvilághoz szorosan kapcsolódó* hiedelmek, babonák.

A természeti jelenségek által előidézett hiedelmek körébe sok esetben elsősorban a jóslatokkal találkozunk. Az időjárásra vonatkozóan az esőhöz tartozók alkotják a főcsoportot. Ez érthető, hiszen földműve-

léssel foglalkoztak, s nagy szükség volt az esőre, és természetesen megfigyelték az időjárás változásait.

Tőlük hallottam:

Ha a kakas este kukorékol eső lesz.

Ha a tücsök ciripelését tisztán halljuk eső lesz.

Ha a verebek a porba fürödnek eső lesz.

Ha a szamár ordít eső lesz.

Ha a galambok tollázkodnak eső lesz.

Ha süt a nap és esik, az ördög veri a feleségét.

Ha csúzos ember dereka fáj, eső lesz.

Hajnalba ha az ég alja vörös, eső lesz.

Ha eső közben buborékok keletkeznek, azt jelenti, hogy sokáig fog esni az eső.

A csillagokról azt tartják, ha igen fényesen ragyognak, hamarosan hidegre fordul az idő.

Ha lehull egy csillag, gondolni kell valamire és az teljesülni fog.

Ha lehull egy csillag, azt mondják, megint vége egy ember életének.

Ha a nap vörösen nyugszik, másik nap szél lesz.

Ha a holdnak udvara van, 3 nap múlva eső lesz.

AZ EMBER KÖZVETLEN ÉLETÉHEZ, KÖRNYEZETÉHEZ TARTOZÓ HIEDELMEK

Újév reggelén, ha növel találkozik az ember, egész évre elvitte a szerencsését, ha férfival, egész évben szerencsés lesz.

Aki reggel pappal találkozik, nem lesz szerencsés,
de ha kéményseprővel, egész nap szerencsés lesz.

Ha valakinek a füle viszked, eső lesz.

Ha a bal füle zúg, én hallok hírt, ha a jobb, a társam.

Ha valakinek az orra viszket, bosszúság éri.

Ha a bal szem viszked, öröm éri az embert, ha a jobb, bánat.

Ha valaki beüti a könyökét, váratlan vendég jön.

Ha a bal tenyere viszket pénzt kap, ha a jobb kiad.

Ha a bal meg akarta tudni, ki lesz a jövődőlíje, szilveszter éjszakáján ólmot öntött, amilyen formát öntött ki, olyan mesterségű lesz a párja.

Szilveszterkor aki a hóban megmosakszik, az meg szépül.

Azt tartják, ha a fákon nagy a zúzmara nemsokára hó lesz.

Ha a szomszéd faluból áthallatszik a harangszó, hamarosan hideg idő lesz.

Ha a macska farkára lépünk, vendég jön a házhoz.

Ha valaki patkót talál, szerencsése lesz.

Ha a leány kiégette a kötényét, megcsalja a szeretője.

Az asztal sarkára eladóleányt nem szabad ültetni, mert nem megy férjhez.

HALÁLLAL KAPCSOLATOS HIEDELMEK

A kutya ha sokat vonít, a kuviik a háztetőn ha sokat kuvikol, továbbá, ha a bútorok igen recsegnek, valaki meghal a házból.

Az a szokás, ha halott van a háznál (még ma is sok helyen), megállítják az órát, a tükröt fekete kendővel letakarják, temetéskor hantot dobnak a sirba, hogy belsőben pihenjen a halott.

Ha az óra menet közben úgy magától megáll, rosszat jelent.

Aki a tükröt eltöri hét évig nem lesz szerencsése.

A házból nem szabad kifelé söpörni a szemetet, mert a szerencsét kisöprik.

Szerencsétlenség éri az embert, ha fordítva veszi fel a ruháját.

Ha valaki otthon felejt valamit, nem jó visszamenni érte, mert szerencsétlenséget hoz a gazdára.

Szerencsétlenség éri az embert, ha pénteken, tizenharmadikán áll valami munkához.

ROVAROKRA, ÁLLATOKRA VONATKOZÓ HIEDELMEK

A hangyát valóságos időjósnek tartják, mert ha nagy számban kijönnek a búvóhelyükről, hamarosan eső lesz.

A pók megjelenése is esőt jelent. Ugyanakkor a pókhálót gyógyításra is szokták használni, sebre tették, ettől meggyógyult a beteg...

A méh csipéssel is gyógyítottak, azt tartották, hogy
akinek dagadt a lába méhcsipéssel meggyógyul.

A fecske megjelenése tavaszt és jó időt jelent.

Azt a gazdát tartották szerencsésnek, akinek a há-
zába fecske költözött.

Azt mondják az öregek, hogy nem szabad a fec-
kefészket leszedni a házról, mert becsaphat a villám.

Ha a szarka csörög vendég érkezik.

A gólyát nem tartják szerencsét hozó madárnak,
mert ahol megjelenik, ott szerencsétlenség éri a há-
zat. (Mint tudjuk a gólya általában a házak kémé-
nyén rakott fészket a régi házak fakéményes és zsup-
pos házak voltak, s így nagyobb lehetőség volt az
épület kigyulladására, mivel a gólya pont ott fész-
kelt — így hát ő a tűzmadár.)

Ha a varjak egészen bemerészkednek a gazda ud-
varára, kemény tél lesz.

Ha nyúl szalad az úton keresztül, nem lesz szeren-
cséje az úton haladónak, de ugyanez a helyzet a fe-
kete macskával is.

A piócat mint gyógyító eszközt is használták, ma-
gas vérnyomás ellen tették rá a beteg emberre és le-
szivatták a vérét.

Ha a macska mosdik vendég érkezik.

Ha a tyúkok állandóan a pitvar elé járnak, a ház-
ba veszekedés lesz.

Ha az istállóba idegen megy be, köpni kell a mar-
hára, hogy meg ne igézzé azokat.

Ha a gazda Szent György napja előtt agyon üt egy

kigyót, és az istálló elé temeti, akkor az évben nem
pusztul el állat.

Luca napján nem szabad varrni, mert akkor be-
varrják a tyúkok tojókját.

Karácsony este nem szabad a fogason hagyni a ru-
hákat, mert akkor az állatállományt valami betegség
éri.

A TALUBAN ELŐFORDULÓ DŰLŐNEVEK

Az 1857-es és 1909-es kataszteri térképek alapján, továbbá a ma is ismert dűlőnevek az alábbiak

1857	1909-es kataszteri telekkönyv	A mai helybéli elnevezés
Schilding- unter (Alsó Csatár)	Pod Lugom	Pod Lug
Pod Lugom	Velike Lug	Veliki Lug
Velike Zemle	—	Pri Boricsu
Pri Boricsu	—	Pod Luskom
Pod Luskom	—	Horvatzki Kercsi
—	Horvatzki Kercsi	Horvatzki Kercsi
—	Prorizbe	Prorizbe
Dugi Szlogi	—	Dugi Szlogi
—	Velike Kercsi	Veliki Kercsi
1857 Schilding Ober (Felsőcsatár)		
Pod Lugom	—	Pod Lug
—	Zus Pinka	Zus Pinka
Czurak	—	Czurak
—	Zakapellum	Zakapellon
Űa lugom	—	Zalugon
Veliko i male Meczvali	—	Veliko i male
—	Ravnica	Moczvali
—	Jurkėti	Ravnica
		Jurkėti

Pod Nardum
1857 *Schilding-*
unter:
(Alsó Csatár)

—
—
—
—
Gornyi Jezer
Brizina
Pod Borjem
Duge Japlan
—
Zusz Pinka
Merinka
Junket
Pri Moszta

—
1909-es kataszteri
televkönyv

Velike Marinka
Tamasovi Paragi
Niczky Sztran erdő
és Ritky Lug
—
—
—
Szloszko erdő
—
—
—

Pod Nardon
A mai helybéli
elnevezés
Velike Merinke
Tamasovi Paragi
Niski Sztran
Ritky Lug
Gornyi Jezer
Brizina
Pod Boricsem
Dugi Japlan
Szloske erdő
Zusz Pinka
Merinka
Junket
Pri Moszta

JEGYZETEK

1. *Horváth Ernő*: Clusius Lithoxylonja és lelőhelye a későbbi szakirodalomban. Vasi Szemle, 1973. 4. sz. 585—594. p.
2. *Varrók Katalin*: Felsőcsatár környékének földrajzi felépítése, talkum és vasérc előfordulásai. Bp. 1953. 112. p.
3. *Benda László*: A Vashegy-csoport geológiája. Bp. 1929. 138. p.
4. *Koch Sándor*: Magyarország ásványai. Bp. 1966. 52. p.
5. *Kiss János*: Az epigén ásványképződés és szerepe a karbonátos kőzetekben. Földtani Közlöny, 1963. 93. köt. 325—331. p.
6. *Kecskés Tibor*: Az Alpokalja műszaki földtana. Kézirat. 7. p. (Szombathely, Lenin u. 12.)
7. *Danszky István*: I. Nyugat-Dunántúli Erdőgazdasági táj-csoport. Bp. 1963. 321. p.
8. *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1894. VII. kötet. 741. p.
9. *Schwartz Elemér*: A Nyugat-magyarországi Német helységnevek. Bp. 1933. 161 p.
10. *Zimányi Vera*: a Rohonc Szalonaki Uradalom és Jobbágysága a XVI—XVII. sz.-ban. Bp. 1968. 156. p.
11. *Heckenast Gusztáv*: Fejedelmi (királyi) szolgáló népek a korai Árpádkorban. Bp. 1970. 94. p.
12. *Zimányi*: i. m. 10. p.
13. *Schwartz Elemér*: A Nyugat-magyarországi Német helységnevek. Bp. 1933. 48. p. 120 p. 121. p.
14. Vas megyei Levéltár (a továbbiakban VamL.) Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
15. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
16. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
17. *Horváth Ferenc*: Levéltári igazgató közlése, a kőszegi levéltár adatai alapján (kézirat)
18. *Horváth Iván*: Kisalföldi horvátok. Életünk. 1969. 1. sz. 117—118. p.

19. *Urosevics Danilo*: A Magyarországi délszlávok története. Bp. 1969. 106—107. p.
20. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
21. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
22. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
23. Ua.
24. Ua.
25. *Varga Endre*: Uriszék XVI—XVII. sz-i perszövegek 1023. p. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó
26. *Zimányi* i. m. 37. p.
27. *Zimányi* i. m. 68. p.
28. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
29. *Zimányi* i. m. 157. p.
30. *Zimányi* i. m. 27—30. p.
31. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
32. *Zimányi* i. m. 157. p.
33. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
34. *Zimányi* i. m. 43. p.
35. *Zimányi* i. m. 161. p.
36. *Zimányi* i. m. 156. p.
37. Schematismus Sabariensis Szombathely, 1972. 48. p.
38. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
39. VamL. Ua.
40. Az első Magyarországi Népszámlálás: 1784—1787. Bp. 1960.
41. Szombathelyi Püspöki Levéltár Canonica Visitatio. Tor-mássy 1764.
42. *Felhő Ibolya* (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Ma-gyarországon Mária Terézia korában. I. köt. Dunántúl. Akad. Kiadó. Bp. 1970. 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 21, 269, 284—285, 435, 436. p.
- A község kilenc pontja 1768. július 7-re van datálva, és az egész iratanyag datálásánál, amelynek ez a német nyelvű kérdés-feleletes része a 431—433. oldalszámozást viseli, ebből kell kiindulni. A 438. oldalon a latin fejléc 1767-es évszáma csak a munkálatok beindulását adja, a 437. oldal záradéka pedig, mivel április 14. nem lehet korábbi 1769-nél. Különböző felfordul az úrbéri rendezés hagyományos sorrendje. Tervszerű visszadatálás önma-gában is kizárt. Nagy kár, hogy a sorok vége nincs meg. Az Erdődy-örökösök feljegyzése nem lenne felesleges, de véleményem szerint nem változtatna a kép érdemi ré-szén; erre garancia a község határozott fellépése, a hivatkozás a környező helységekre és a felterjesztő jó-váhagyása.
43. Szily-féle Canonica Visitacio 1779. II. kötet. 130—137. p.
44. *Fényes Elek*: Magyarország mostani állapotja. Pest 1836.
45. *Kovács Tibor*: Vas megye népessége a XIX. sz-ban 1804—1870. Szombathely 1970. 252. p.
46. *Kovács Tibor*: Vas megye népessége a XIX. sz-ban 1804—1870. Szombathely, 1970. 253. p.
47. Vasm. stat. közlemények. 1857., 1895.
48. Vasm. statisztikai közlemények. 1869., 1895., 1911.
49. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
50. *Sziklay—Borovszky*: Magyarország Vármegyéi és váro-sai. Vasvármegye Bp. 1898.
51. Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statiszti-kája. Gazdacímár. 1897. 26. p.
52. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. Népszám-lálás. 1923. Bp. 40. p.
53. VamL. Helytörténeti Lexikon cédulaanyaga Felsőcsatár.
54. Vas megyei Alispáni Ütleivel iratok: Ütleivel Kiállított Hatóság 1904—1939-ig.
55. Vasvármegye: 1931—32. 373—381. p.
56. *Nagy Iván*: Nyugatmagyarország Ausztriában, Pécs 1937. 130. p.
- A trianoni békeszerződések értelmében Ausztriához csa-toáltak több magyar községet, volt amit ideiglenesen és volt amit véglegesen. 1921. december 14-én népszavazás útján a Burgenlandnak nevezett területet csatolták el. A határvonal végleges megállapítása 1922. december 12-én fejeződött be. Népszavazással döntötték el, hogy a lakosság szülőföldjét mely államhoz kívánja csatolni. Igaz, hogy Felsőcsatár is a többi határ községgel együtt másfél évig osztrák fennhatóság alatt volt, de a falu lakói mindent elkövettek, hogy ismét Magyarországhoz tartozzanak.
57. Magyar Korona Országainak Mg. Stat. Gazdacímár. 26. p.
58. Magyarország Földbirtok viszonyai 1935-ben. Bp. 1936.
59. Községi törzslap. 1946.
60. Községi Törzslap. 1946.
61. *Vizler Imre*: A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése Felsőcsatár községben (kézirat) (Felsőcsatár Tsz iroda)
62. Mezőgazdasági Statisztikai jelentés. 1967.
63. Mezőgazdasági Statisztikai jelentés. 1970—76.
64. Termelőszövetkezeti Évkönyvek. 1960—1977. A községre vonatkozó adatok.

TARTALOMJEGYZÉK

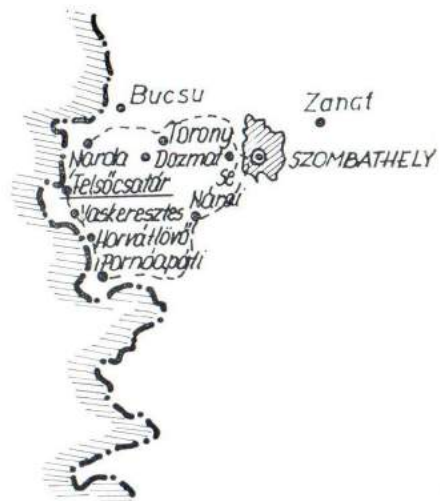
65. Szombathelyi Járási és Városi Földhivatal 1978. évi adatközlése.
66. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. Bp. Stephaneum 1943. 117. p.
Degré Alajos: Földesúri jogok a jobbágyok házasságkötése körül.
67. *Fran Kurelac*: Jacke. Zagreb. 1871.
 Szeretném megjegyezni, hogy az ismertetett „Horvát énekek” c. könyvet egyik gyűjtőútamom fedeztem fel. A munkában horvát községekre vonatkoztatva találjuk meg a különböző alkalmakra szánt népdalokat, így pl. a szerelemről, halálról stb. A könyv Jusits Győző horvát-lövői lakos tulajdona.
68. *Ortutay*: Kis magyar néprajz 25—52. p.

Adatközlők:

- A faluban levő talkumbányáról a konkrét számadatokat Tegyei István üzemvezető közölte.
 A különböző népszokásokat és horvát énekeket Osztrotsits Józsefné 65 éves Fő u. 7. sz., Horváth Ferencné 87 éves Arany János u. 29., Krancz Istvánné 74 éves Néphadsereg u. 6. sz. alatti felsőcsatári lakosok közölték.

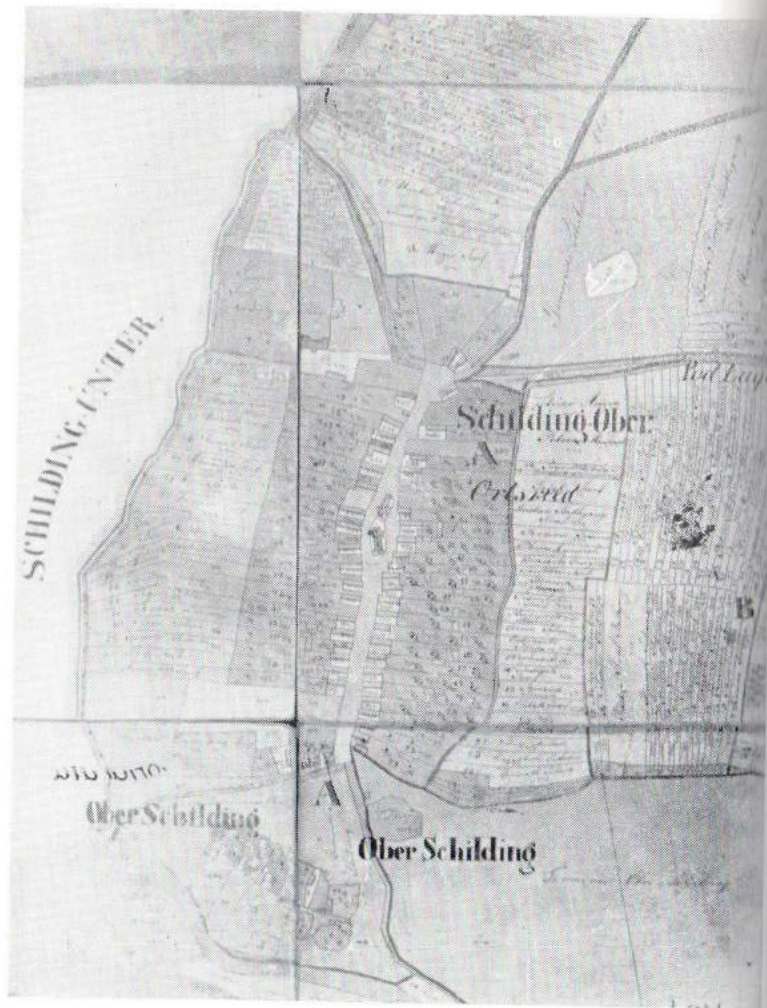
Előszó	5
I. A község története 1526-ig	19
II. Felsőcsatár 1526—1711-ig	26
III. A falu fejlődése 1711—1848-ig	37
IV. A község élete 1848—1919 között	46
V. Felsőcsatár 1919—1945-ig	59
VI. Út a mai Felsőcsatárhoz (1945-től napjainkig)	64
Az ország egyetlen talkum bányája	64
Adalékok a falu néprajzához	90
Háziipar	95
Népszokások	98
Hiedelmek, babonák	112
Népdalok	118
A faluban előforduló dülőnevek	132
Jegyzetek	134
Tartalomjegyzék	139
Mellékletek	141

Ausztria

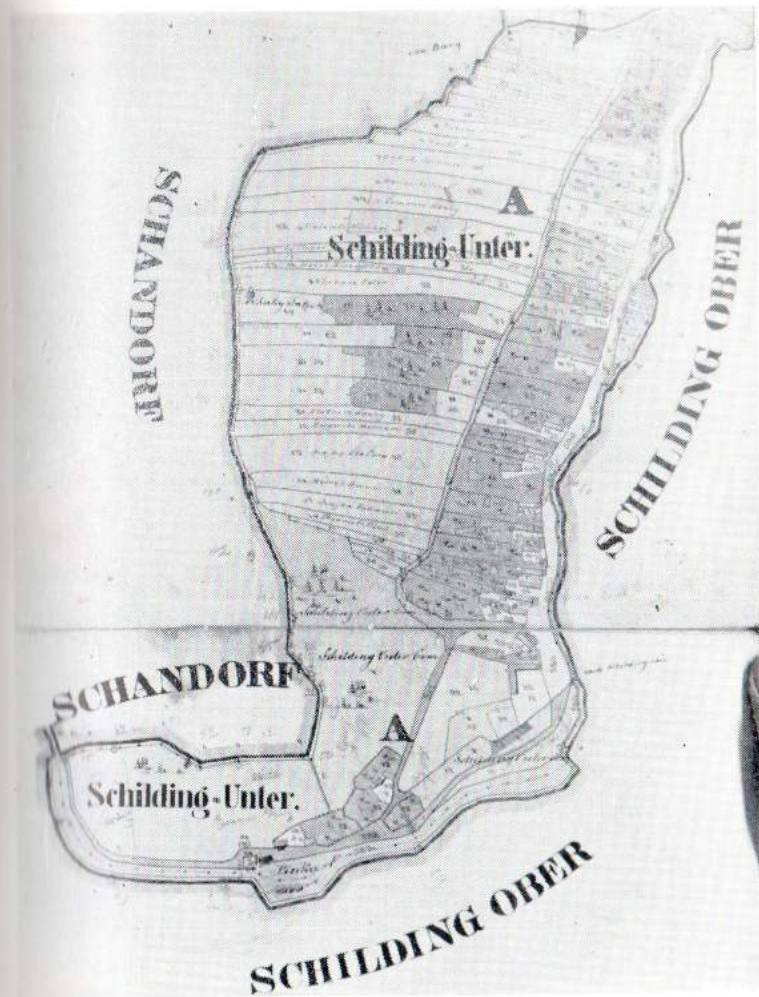

----- Szombathelytől - Felsőcsatárig
vezető autóbusz útvonal körjárata

Szombathelyi járás

Felsőcsatár belterülete az 1857-es térkép alapján

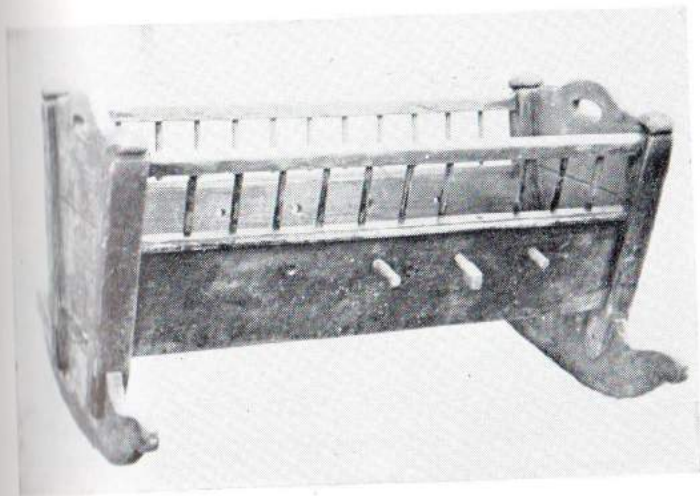
Alsócsatár belterülete az 1857-es térkép alapján

Szőlőhegyi kápolna, épült 1719-ben

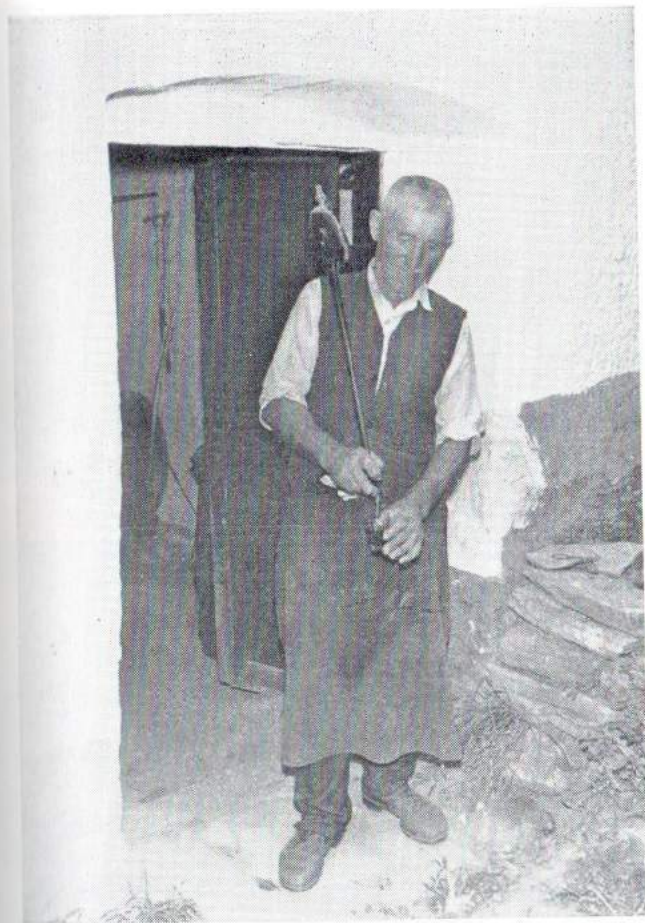
Módosabb, tornácos parasztház, épült: 1902-ben

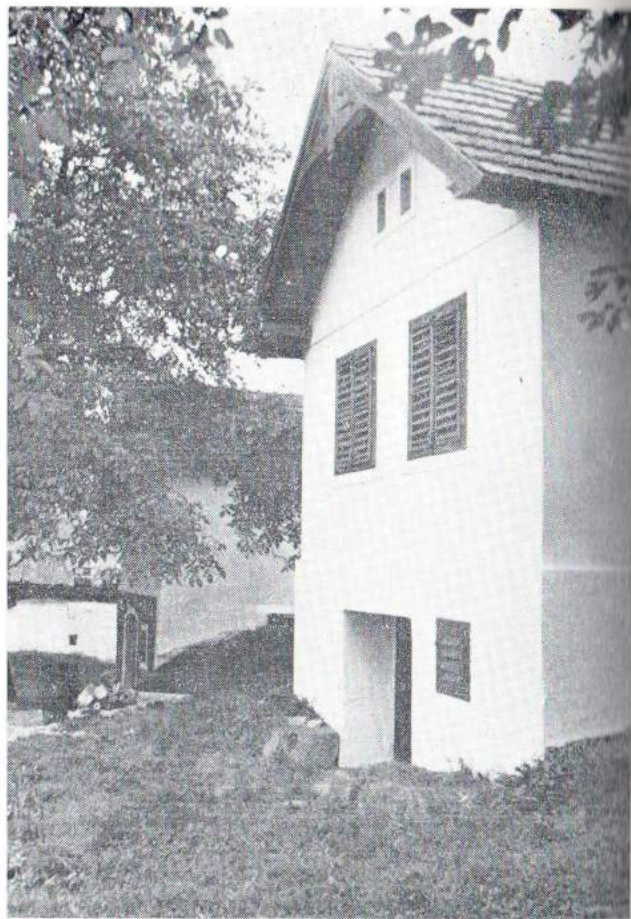
Bölcső

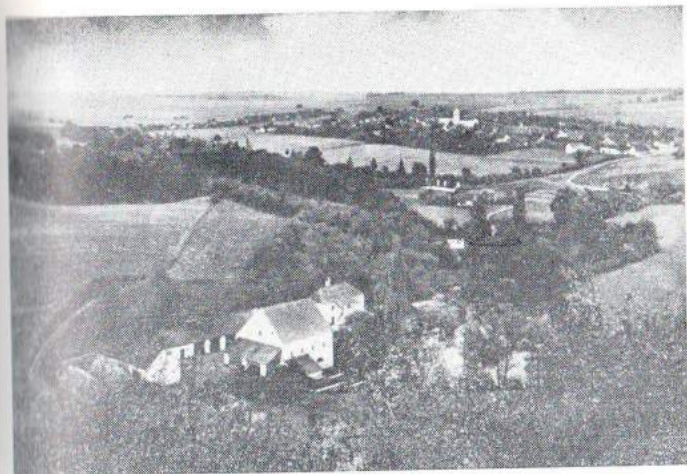
A gazda munka közben

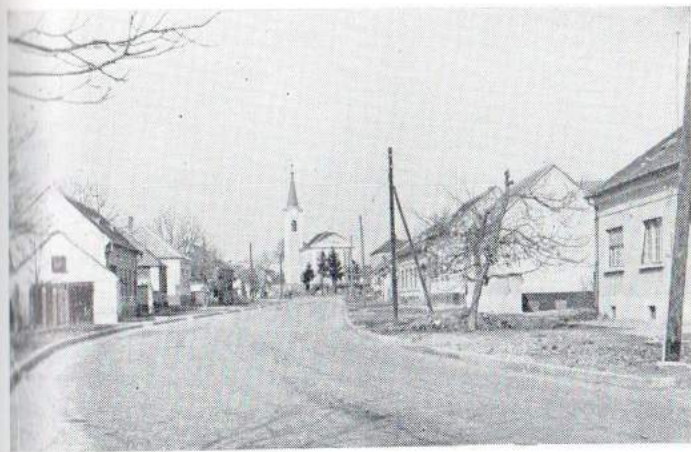
A fáradtságos munka jutalma

Újabb pincék

Felsőcsatári látkép

A falu Fő utcája (Petőfi utca)

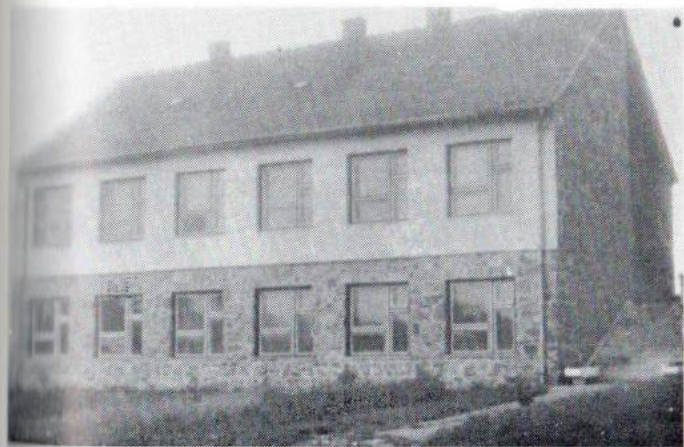
Tanácsháza

1971-ben társadalmi munkában a falu lakói megásták az új iskola alapjait

Régi iskola: épült 1913-ban

Új iskola: épült 1971-ben

1963-ban a községi tanács megépítette az első pedagógus-
lakást

Pedagógus üdülőlház a szőlőhegyen: épült 1941-ben

Dr. Korom Mihály elvtárs igazságügyi miniszter
az 1973. évi termelészövetkezeti közgyűlésen

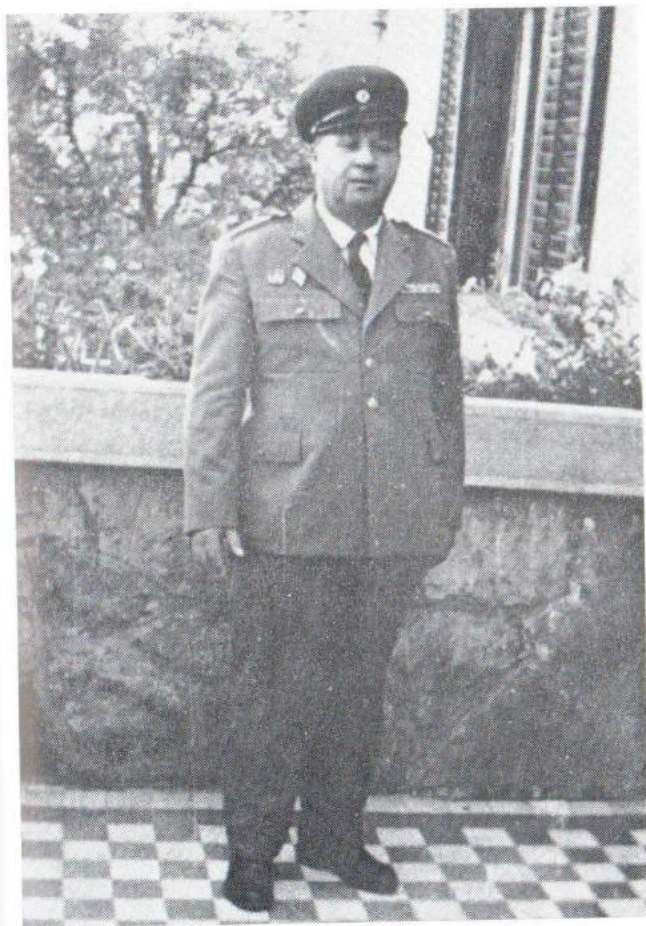
Dr. Korom Mihály elvtárs igazságügyi miniszter
a termelészövetkezetek asszonyaival (1969)

*Ognyenovits Milán az MDDSZ volt főtitkára 1989-ben
a falu dolgozóival*

Termelőszövetkezeti tagok

Csatári József, a spanyol szabadságharcos

A falu futbalcsapata: 1948-ban

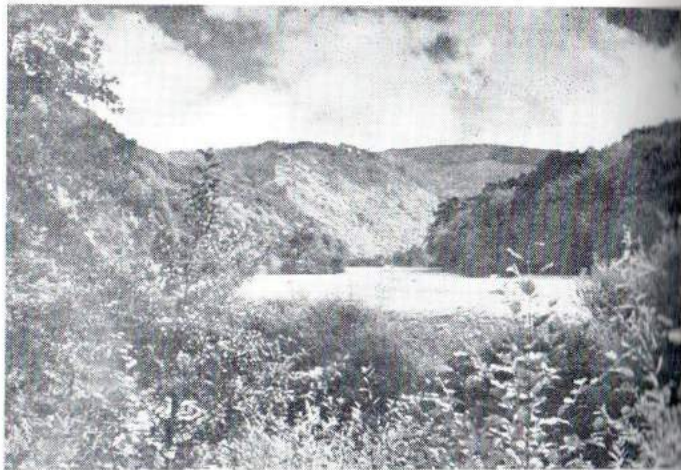
Tehenes szekér 1973.

A falu futbalcsapata: 1970-ben

Termelőszövetkezeti tagok (1961)

Pinkaparti részlet

Kőbánya a falu határában

Előkészület a robbantáshoz

Megjelent 1500 példányban 8,8 (A/5) ív terjedelemben
78/3154 Sylvester János Nyomda, Szombathely
Felelős vezető: Hanuszek Béla igazgató